

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

На правах рукопису

ЛОБАЧ НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СИСТЕМІ
«БАТЬКИ-ПІДЛІТКИ» В ПЕРЕМІЩЕНИХ УМОВАХ**

Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма: Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ГОШОВСЬКА ДАРІЯ ТАРАСІВНА,
кандидат психологічних наук,
доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ПОДАННЯ В ДЕК
Протокол №
засідання кафедри педагогічної
та вікової психології
від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри
доктор психологічних наук,
проф. Гошовський Я. О. _____

ЛУЦЬК-2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ І ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї	
1.1. Психологічні особливості підліткового віку.....	7
1.2. Аналітичний огляд теоретичних підходів до вивчення батьківсько-підліткових взаємин.....	10
1.3. Вплив сімейного середовища на формування особистості підлітка.....	15
1.4. Стилi батьківського виховання як детермінанти психосоціального розвитку підлітків у переміщених умовах.....	19
1.5. Роль сімейної системи у підтримці психологічної стійкості підлітків в умовах вимушеного переміщення.....	19
Висновки до першого розділу.....	26
 РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ПІДЛІТКОВИХ ВЗАЄМИН У ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМ'ЯХ	
2.1. Організація та методологія дослідження.....	28
2.2. Аналіз та пояснення результатів дослідження.....	34
2.3. Дослідження рівня комунікативності та емоційної близькості між батьками і дітьми.....	50
Висновки до другого розділу.....	53
 РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ У ПЕРЕМІЩЕНИХ УМОВАХ	
3.1. Теоретико-психологічні засади підтримки сімей та концептуальні підходи до психологічної допомоги сім'ям у переміщених умовах.....	55
3.2. Принципи та стратегії психологічної підтримки переміщених осіб.....	55
Висновки до третього розділу.....	62
 ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблематика взаємодії між батьками та підлітками традиційно займає провідну позицію у сфері сучасних досліджень вікової та педагогічної психології. Період підлітковості вирізняється інтенсивними процесами становлення особистісної автономії, посиленням потреби у самовираженні та розширенням системи міжособистісних зв'язків. Водночас саме родинне середовище виступає визначальним контекстом, у межах якого формується емоційна підтримка, довірлива комунікація та психологічна стабільність розвитку дитини. Конструктивні батьківсько-дитячі стосунки створюють передумови для вироблення адаптивних моделей поведінки, розвитку соціальної компетентності та вдосконалення механізмів емоційної саморегуляції підлітка.

В умовах воєнного конфлікту та масштабних процесів внутрішнього і зовнішнього переміщення населення питання збереження психологічної стабільності сімейного середовища набуває виняткової наукової та соціальної значущості.

Вимушена міграція супроводжується дією сукупності стресогенних факторів — втратою домівки, розривом звичних соціальних зв'язків, дезорганізацією повсякденного життя, підвищеним рівнем невизначеності й тривожності. Такі умови істотно трансформують структуру та динаміку взаємин між батьками і підлітками, знижуючи ступінь емоційної взаємопідтримки, довірливості й ефективності комунікації. Адаптація сім'ї до нових соціально-психологічних реалій є багатовимірним процесом, у якому особлива роль належить здатності батьків до емоційної саморегуляції, збереження психологічної стійкості та підтримання гармонійного емоційного контакту з дитиною.

Актуальність нашого дослідження визначається важливою суспільною потребою у збереженні та зміцненні психологічного благополуччя

внутрішньо переміщених сімей, а також у розробленні науково обґрунтованих підходів до підтримки батьківсько-підліткових взаємин у ситуаціях переміщеного характеру. Збільшення кількості родин, які зазнали наслідків воєнних дій та вимушеної міграції, підкреслює соціальну вагомість і практичну значущість даної проблематики, що потребує комплексного психологічного аналізу та пошуку ефективних механізмів адаптації сімей до нових життєвих умов.

Сучасні дослідження (зокрема, О. Кузьміної, Т. Титаренко) вказують, що взаємини у переміщених родинах набувають специфічних рис - підвищується рівень тривожності, зростає потреба у взаємопідтримці, проте водночас спостерігаються напруження та конфлікти, зумовлені адаптаційними труднощами.

Об'єкт дослідження – взаємини батьків з підлітками в переміщених умовах.

Предмет дослідження – психологічні особливості батьківсько-підліткових взаємин у контексті внутрішнього переміщення.

Мета дослідження – виявити специфіку взаємин батьків і підлітків у сім'ях, що зазнали вимушеного переселення, а також визначити чинники, що сприяють або перешкоджають їхній адаптації та гармонійній взаємодії.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні завдання:

1. Провести теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення батьківсько-підліткових взаємин.
2. Виявити основні чинники, які впливають на якість взаємин у сім'ях внутрішньо переміщених осіб.
3. Здійснити емпіричне дослідження динаміки батьківсько-підліткових взаємин у цих сім'ях.
4. Проаналізувати отримані дані та виявити закономірності впливу переміщення на емоційний стан та комунікацію в сім'ї.

Методи дослідження:

Теоретичні: аналіз, узагальнення, абстрагування та систематизація психологічної літератури;

1. Емпіричні: опитувальник стилів виховання (Baumrind), методика “Міжособистісні відносини в сім’ї”, шкала тривожності Спілбергера (STAI, 1983), опитувальник емоційного інтелекту (Н. Холла), методика оцінки стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Прає (Social Readjustment Rating Scale, SRRS), методикою “Визначення рівня емоційної близькості в сім’ї” .

Статистичні методи (кореляційний і факторний аналіз, порівняльний аналіз).

Наукова новизна роботи полягає у виявленні психологічних закономірностей трансформації батьківсько-підліткових взаємин у контексті внутрішнього переміщення.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні ролі емоційної підтримки, стилю батьківського виховання, комунікативних стратегій та адаптаційних механізмів у формуванні гармонійних взаємин між батьками та підлітками.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження психологами, соціальними працівниками та шкільними психологами для організації системи підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб, а також у наданні рекомендацій для батьків щодо ефективного налагодження комунікації з підлітками, збереження емоційної близькості та розвитку адаптивних стратегій поведінки в умовах стресу.

Апробація результатів дослідження. Основні результати теоретико-емпіричного дослідження апробовані упродовж роботи науково-практичного семінару з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 14» (2-4 квітня 2024 р., м. Луцьк), науково-практичного семінару «Магістратура з психології : Viribus unitis» (7-8 жовтня 2025 р., м. Луцьк).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ І ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

1.1. Психологічні особливості підліткового віку

Підлітковий вік є критичним періодом розвитку особистості, що характеризується складною взаємодією біологічних, психологічних та соціальних процесів. У зазначений період спостерігається інтенсивна активізація фізіологічних процесів, обумовлених гормональною перебудовою організму, що безпосередньо відображається на підвищеній емоційній лабільності, зростанні чутливості до стресових факторів та динаміці мотиваційної сфери (Гнатюк, 2021; Кірсанова, 2018).

Біологічні трансформації підсилюють інтенсивність переживань і реакцій на зовнішні подразники, формують основу для розвитку самосвідомості, ідентичності та автономії, водночас створюючи потенційні ризики психоемоційної нестабільності. У поєднанні з соціальними та когнітивними змінами ці процеси визначають потребу підлітка у підтримці, структурованому середовищі та ефективних міжособистісних взаєминах, які є ключовими для адаптації у кризових та стресових ситуаціях.

Підлітковий вік характеризується активним пошуком власної ідентичності, прагненням до автономії та водночас залишанням у певній мірі залежними від сім'ї та соціального оточення. Такий парадокс сприяє виникненню потенційних конфліктів у стосунках із батьками, адже підлітки одночасно прагнуть автономії у прийнятті рішень і потребують підтримки та керівництва з боку дорослих (Божович, 2000; Левчук, 2016).

На психологічному рівні конфлікти виникають через розбіжність цінностей, очікувань і норм поведінки між батьками та підлітком. З одного боку, батьки намагаються зберегти контроль і забезпечити безпеку, а з іншого — підліток прагне виявити власну індивідуальність і незалежність. Така динаміка є нормальним і необхідним етапом розвитку, оскільки сприяє формуванню критичного мислення, емоційної регуляції та здатності до автономних рішень.

Дослідження демонструють, що ефективність подолання конфліктів у підлітковому віці значною мірою визначається стилем батьківського виховання та рівнем емоційної підтримки. Демократичні та інтегративні підходи, які поєднують структурованість із відкритим комунікативним діалогом, сприяють конструктивному вирішенню суперечностей і збереженню психоемоційної стабільності підлітка. Натомість авторитарні або надмірно ліберальні моделі виховання можуть підвищувати рівень тривожності та провокувати соціальну дезадаптацію (Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021).

Паралельно з цим когнітивний розвиток підлітків характеризується активним формуванням абстрактного та критичного мислення, а також здатності до метапізнавальної рефлексії. Це дозволяє молодим людям аналізувати власні думки, емоції та поведінкові реакції, прогнозувати наслідки своїх дій і приймати більш усвідомлені рішення (Семенко, 2019).

Цей рівень розвитку відкриває підлітку можливість усвідомлювати альтернативні точки зору, аналізувати соціальні ситуації та будувати стратегічні рішення, що є критично важливим для адаптації в умовах швидких змін і стресових обставин.

Водночас підлітки залишаються суттєво залежними від думки та оцінок однолітків, активно порівнюючи себе з ними, що значною мірою визначає розвиток їхньої самооцінки, дотримання соціальних норм і емоційний стан.

Соціальне порівняння може як стимулювати розвиток компетентності та мотивації до досягнень, так і створювати підвищену тривожність, почуття невпевненості та ризик девіантної поведінки у випадку дисонансу між власними досягненнями та очікуваннями групи.

Таким чином, когнітивний розвиток підлітків тісно пов'язаний із соціально-психологічними процесами, включаючи взаємодію з батьками та однолітками, і визначає їхню здатність до адаптивного вирішення проблем, саморегуляції та формування психологічної стійкості в умовах кризових або стресових ситуацій.

Емоційний розвиток підлітків характеризується високою інтенсивністю переживань та значною варіативністю емоційних реакцій. З одного боку, підлітки проявляють високу здатність до емпатії, міцних емоційних прив'язаностей та усвідомленого переживання соціальних ситуацій, що сприяє формуванню складних міжособистісних навичок і розвитку емоційного інтелекту (Титаренко, 2017). З іншого боку, підвищена імпульсивність, конфліктність та схильність до тривожних реакцій у стресових або непередбачуваних умовах підсилюють ризик психоемоційної нестабільності, особливо в періоди соціальних трансформацій або кризових подій (Коваль, 2020).

Особливо важливу роль у регуляції емоцій підлітків відіграють міжособистісні взаємини з батьками та дорослими, які можуть слугувати як джерелом підтримки, так і фактором додаткового емоційного навантаження. Безпечна прив'язаність, емоційна підтримка та відкритий діалог з батьками сприяють розвитку ефективних стратегій емоційної саморегуляції, зниженню тривожності та підвищенню здатності до конструктивного вирішення конфліктів. Водночас відсутність достатньої підтримки або надмірно ригідний контроль у сімейному середовищі здатні посилювати стресову реактивність підлітка, порушувати його емоційну рівновагу та негативно відображатися на процесах соціальної адаптації (Донченко, 2021; Гнатюк, 2021).

Таким чином, емоційний розвиток підлітка тісно пов'язаний із сімейними взаєминами та соціальним контекстом, а ефективна емоційна підтримка з боку батьків є критичним фактором формування психологічної стійкості та адаптивності у кризових умовах.

Соціальний розвиток підлітків пов'язаний із формуванням самостійних соціальних ролей, активним пошуком власного місця у суспільстві та зростанням значення групової ідентифікації. На цьому етапі розвитку підлітки активно оцінюють соціальні очікування, взаємодіють з

однолітками та дорослими, а також розвивають навички соціальної адаптації та комунікативної компетентності.

Умови кризових ситуацій, таких як війна або вимушене переміщення, підвищують вразливість підлітків до стресу, посилюючи ризик соціальної ізоляції та труднощів у встановленні та підтримці міжособистісних контактів. Такі умови негативно впливають на розвиток адаптивних комунікативних стратегій, здатність до ефективної співпраці та формування соціальної автономії підлітка (Донченко, 2021; Карпенко, 2020).

Дослідження свідчать, що підлітки, які зберігають позитивні взаємини з батьками та підтримку з боку соціального оточення, демонструють вищий рівень соціальної компетентності, гнучкості у вирішенні конфліктів та здатності інтегруватися в нові соціальні групи, що є критично важливим для успішної адаптації у кризових або стресових умовах.

Таким чином, соціальний розвиток підлітків тісно пов'язаний із сімейними взаєминами, підтримкою однолітків та можливістю реалізації автономії, а ефективне соціальне функціонування стає ключовим фактором формування загальної психологічної стійкості у період нестабільності.

Таким чином, підлітковий вік є складним та багатовимірним періодом розвитку, у якому взаємодіють когнітивні, емоційні та соціальні процеси. Ефективна підтримка батьків та інших дорослих, здатність підлітка до конструктивної комунікації, емоційної регуляції та соціальної адаптації виступають ключовими чинниками формування його психологічного благополуччя та стійкості до стресу.

Враховуючи сучасні теоретичні підходи (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1978; Лазарус та Фолкман, 1984) та результати українських досліджень (Гнатюк, 2021; Донченко, 2021; Ільченко, 2022), можна дійти висновку, що сімейні взаємини та обраний стиль виховання значною мірою визначають ефективність адаптаційних механізмів підлітка в умовах криз та соціальної нестабільності.

Розуміння цих особливостей є необхідною передумовою для подальшого дослідження специфіки батьківсько-підліткових взаємин у контексті вимушеного переміщення та соціальної нестабільності, а також для розробки ефективних психокорекційних і профілактичних заходів.

1.2. Аналітичний огляд теоретичних підходів до вивчення батьківсько-підліткових взаємин

Вивчення батьківсько-підліткових взаємин у психології базується на кількох фундаментальних підходах, які дозволяють комплексно оцінювати динаміку родинних стосунків, фактори ризику та захисні механізми, що впливають на розвиток підлітка.

Психоаналітичний та психодинамічний підходи розглядають підлітковий вік як критичний період кризового становлення особистості, коли потреба у автономії вступає у конфлікт із батьківською опікою та соціальними очікуваннями. Класичні дослідження Фрейда та Еріксона (1968) демонструють, що ефективне подолання конфліктів, пов'язаних із прагненням до автономії, сприяє формуванню цілісної ідентичності підлітка, розвитку самосвідомості та здатності до самостійного прийняття рішень.

Натомість хронічні суперечки, емоційна дистанція або неконструктивні моделі взаємодії з боку батьків підвищують ризик тривожності, депресивних станів, порушень саморегуляції та девіантної поведінки.

За даними українських досліджень (Титаренко, Ільченко, 2022), у умовах соціальної нестабільності, конфліктних ситуацій або вимушеного переміщення підлітки демонструють підвищену вразливість до емоційних і психологічних труднощів.

Порушення традиційних сімейних структур підтримки, нестабільність житлових, соціальних та економічних умов спричинюють підвищене психологічне навантаження. Воно проявляється через зростання рівня

тривожності, емоційної нестійкості, труднощі у саморегуляції та проблеми соціальної адаптації.

Дослідники зазначають, що підлітки в таких умовах часто відчують дефіцит емоційної підтримки, обмежені можливості для конструктивної комунікації з батьками та зростання внутрішніх конфліктів між потребою у автономії та очікуваннями родини. Це створює ризик розвитку психологічних дисфункцій, зокрема депресивних станів, агресивної або девіантної поведінки, а також ускладнює процес формування цілісної ідентичності.

Водночас науковці наголошують, що активна підтримка з боку сім'ї, педагогів та соціальних інститутів може компенсувати негативний вплив зовнішніх стресорів, забезпечуючи розвиток адаптивних стратегій емоційної регуляції, соціальної компетентності та стійкості до стресу. Такий підхід підкреслює необхідність цілісного аналізу впливу соціально-культурних та родинних факторів на психоемоційний розвиток підлітка в умовах кризових обставин.

Психодинамічний підхід дозволяє зрозуміти, що кризи автономії у підлітковому віці не є патологічними, а виступають нормальним етапом розвитку особистості, за умови, що сім'я та соціальне оточення забезпечують підтримку та емоційне спрямування. У сучасних українських умовах це передбачає активне створення умов для стабільної емоційної підтримки, конструктивної комунікації та розвитку адаптивних стратегій взаємодії з підлітком. Такий підхід підкреслює необхідність комплексного оцінювання впливу родинних та соціальних факторів на психоемоційний розвиток підлітка, а також визначає шляхи превентивного психологічного втручання у кризових обставинах.

Теорія прив'язаності (Bowlby, 1969) виступає ключовою концептуальною основою для пояснення механізмів емоційної регуляції та процесів соціальної адаптації підлітків у контексті їхніх взаємин із батьками. Згідно з цією теорією, ранні емоційні взаємодії з основними

дорослими визначають формування внутрішніх робочих моделей «Я» та «Інший», які визначають здатність підлітка встановлювати безпечні, стабільні та довірливі стосунки у подальшому житті.

Безпечна прив'язаність забезпечує формування психологічної стійкості підлітка до стресових ситуацій, сприяє розвитку емпатії, конструктивного вирішення конфліктів та когнітивної гнучкості. За даними українських дослідників (Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021), підлітки, які отримують послідовну та стабільну емоційну підтримку від батьків, демонструють підвищену здатність до самоконтролю, ефективного регулювання емоцій і адаптивної поведінки в соціальному середовищі.

Прив'язаність також виступає критичним чинником формування «Я-концепції» підлітка. Позитивний досвід безпечної прив'язаності сприяє розвитку високої самооцінки, відчуття власної компетентності та здатності до самовираження. У свою чергу, нестійкі або дезорганізовані сімейні взаємини здатні провокувати підвищену тривожність, імпульсивність, порушення механізмів саморегуляції та складнощі у міжособистісних контактах підлітків (Титаренко, 2017; Карпенко, 2020).

У контексті українських сімей, зокрема тих, що пережили вимушене переміщення або кризові соціальні зміни, роль безпечної прив'язаності стає ще більш значущою. Вона забезпечує емоційний ресурс, який допомагає підлітку справлятися з психологічним тиском зовнішніх стресорів, підтримує розвиток адаптивних стратегій вирішення конфліктів та сприяє соціальній інтеграції в новому середовищі. Таким чином, теорія прив'язаності дозволяє комплексно пояснити, як внутрішньо сформовані моделі емоційних взаємин із батьками визначають психоемоційний розвиток підлітка, його здатність до саморегуляції та формування соціальної компетентності.

За даними українських досліджень (Гнатюк, 2021; Донченко, 2021), у сім'ях вимушено переміщених осіб відсутність емоційної підтримки суттєво підвищує рівень тривожності підлітків, зменшує довіру до батьків і

погіршує ефективність їхньої соціальної адаптації. Це особливо критично у кризових умовах, коли зовнішнє середовище непередбачуване, а внутрішньосімейні ресурси стають ключовим фактором психологічного захисту.

Інтегративні дослідження показують, що навіть при зміні соціального та життєвого контексту стабільні емоційні взаємини з одним або обома батьками можуть слугувати критично важливим фактором психологічної стійкості підлітка. Надана підтримка сприяє збереженню когнітивної гнучкості, розвитку ефективних стратегій подолання стресу та формуванню адаптивних соціальних навичок, що забезпечує підліткам здатність підтримувати емоційну рівновагу та автономність навіть у складних кризових умовах (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1978; Ільченко, 2022).

Системний підхід до вивчення сімейних взаємин (Винникотт, 1965; Левчук, 2016) передбачає розгляд родини як цілісної та динамічної структури, здатної до саморегуляції, де характер взаємодії між її членами суттєво впливає на психічний розвиток кожного індивіда.

Зміни в одному компоненті — наприклад, емоційній стабільності батьків, стилі виховання, рівні соціальної підтримки чи матеріальному забезпеченні сім'ї — створюють каскадний ефект, що впливає на когнітивні, емоційні та поведінкові особливості підлітка. В українському контексті, зокрема серед сімей, які зазнали внутрішнього переміщення, порушення гармонії у родинній системі часто спричиняє зростання конфліктності, зниження ефективності комунікації та погіршення адаптивних стратегій підлітків, що проявляється у симптомах тривожності, емоційної нестабільності та соціальної ізоляції (Титаренко, 2017; Карпенко, 2020).

Когнітивно-поведінковий підхід (Келлі, 2003; Grenier, 2005) підкреслює роль сімейних взаємин як середовища навчання, формування соціальних навичок та апробації моделей поведінки.

Взаємодія з батьками слугує платформою для розвитку соціальних навичок, ефективних стратегій саморегуляції, моделювання конструктивної

поведінки та формування навичок вирішення конфліктів. Дослідження українських учених свідчать, що наявність структурованих сімейних правил, послідовна емоційна підтримка та регулярний зворотний зв'язок сприяють формуванню у підлітків ефективних адаптивних поведінкових стратегій, навіть за умов підвищеного стресу, соціальної нестабільності або переживання травматичних подій (Семенко, 2019; Кірсанова, 2018).

Такий підхід дозволяє розглядати сімейні взаємини не лише як фактор формування особистості підлітка, а й як механізм превентивного впливу на розвиток психологічної стійкості, саморегуляції та соціальної компетентності.

Інтеграція системного та когнітивно-поведінкового підходів у дослідженні сімейних взаємин дозволяє комплексно оцінити вплив родинного середовища на психоемоційний розвиток підлітка, виявляючи як ризики дисфункційних взаємин, так і можливості цілеспрямованого корекційного або підтримуючого втручання. Особливо важливим це є для українських сімей, які переживають кризові життєві обставини, адже своєчасна психологічна підтримка та адаптивна організація взаємодій у родині можуть значно знизити негативний вплив стресових факторів на розвиток підлітка.

Сучасні інтегративні концепції акцентують увагу на багатовимірності батьківсько-підліткових взаємин, які охоплюють емоційний, когнітивний, поведінковий та соціальний рівні взаємодії (Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021).

Дослідницькі дані свідчать, що у вимушено переміщених сім'ях ці складові часто піддаються значним змінам під впливом зовнішніх стресорів, таких як втрата стабільності життєвого середовища, соціальна та економічна нестабільність, а також наслідки травматичних подій.

У таких умовах родинна система змушена здійснювати адаптивне перебудовування, мобілізуючи внутрішні психологічні ресурси. До ключових ресурсів належать емоційна підтримка, яка забезпечує відчуття безпеки та прийняття; ефективна комунікація, що знижує рівень

конфліктності та сприяє конструктивному вирішенню проблем; а також розвиток стратегій вирішення конфліктів, що формує навички саморегуляції та соціальної адаптації підлітків. Ці механізми взаємодії виступають критично важливими для підтримки психологічної стійкості сім'ї та забезпечення нормального психоемоційного розвитку підлітків навіть за умов тривалого або інтенсивного стресу.

Отже, аналіз сучасних теоретичних підходів дозволяє виділити ключові чинники, що визначають якість батьківсько-підліткових взаємин, зокрема: стиль виховання, рівень емоційної підтримки, ефективність комунікації та здатність родини до адаптивного реагування на стресові фактори. Стиль виховання впливає на формування у підлітка внутрішніх установок, саморегуляції та здатності приймати соціальні норми; рівень емоційної підтримки забезпечує відчуття безпеки та психологічного прийняття, сприяючи розвитку позитивного самосприйняття та емоційної стійкості. Конструктивна комунікація між батьками та підлітком виступає механізмом координації дій і вирішення конфліктів, а адаптивні стратегії родини дозволяють знижувати негативний вплив зовнішніх стресорів, зокрема соціальної нестабільності, кризових обставин чи вимушеного переміщення.

Глибоке усвідомлення цих механізмів є необхідною передумовою для емпіричного дослідження специфіки батьківсько-підліткових взаємин у кризових умовах, оскільки воно дозволяє виявити не лише ризикові фактори, що підвищують ймовірність конфліктності, емоційної дезадаптації та порушення саморегуляції підлітка, а й ресурси психологічної стійкості, що сприяють формуванню адаптивної поведінки, соціальної компетентності та емоційної стабільності. Інтеграція системного, когнітивно-поведінкового та інтегративного підходів до аналізу взаємин родини дозволяє створити комплексну модель, що відображає багатовимірний характер взаємодії та взаємозалежність психологічних, соціальних і поведінкових компонентів розвитку підлітка в умовах стресу.

1.3. Вплив сімейного середовища на формування особистості підлітка

Сім'я виступає базовим соціальним інститутом, що забезпечує первинну інтеграцію індивіда у систему суспільних відносин і задає фундаментальні параметри процесу його соціалізації. Саме в сімейному середовищі дитина вперше засвоює соціальні норми, цінності та моделі поведінки, які надалі визначають її соціально-психологічний розвиток. У підлітковому віці, що характеризується інтенсивним становленням самосвідомості, формуванням ідентичності та моральних орієнтирів, вплив сім'ї набуває особливої ваги. Від якості сімейної взаємодії, емоційного клімату й виховних практик залежить не лише успішність соціальної адаптації, а й загальна структура особистісного функціонування підлітка.

Формування особистості в межах сімейного середовища відбувається через комплекс взаємопов'язаних механізмів: виховні стилі батьків, характер емоційного спілкування, рівень психологічної підтримки, а також здатність сім'ї до адаптивного реагування на зовнішні соціальні виклики. Сучасні дослідження в галузі вікової та сімейної психології засвідчують, що саме стиль батьківського виховання є центральним модератором розвитку когнітивної, емоційної та поведінкової компетентності підлітка. За даними Ільченко (2022), збалансоване поєднання вимогливості та емоційної підтримки у сім'ї сприяє формуванню у підлітків навичок саморегуляції, відповідальності та критичного мислення. У той же час, як зауважує Гнатюк (2021), авторитарні або надмірно ліберальні стилі виховання часто стимулюють розвиток залежних або дезадаптивних поведінкових моделей, підвищують рівень тривожності та створюють труднощі у встановленні соціальних зв'язків.

Не менш значущим чинником є емоційна підтримка в сімейній системі, яка виконує функцію психологічного «буфера» у процесі становлення підлітка. Саме відчуття безумовного прийняття та захищеності створює базис для розвитку адекватної самооцінки, внутрішньої мотивації та здатності до конструктивного самовираження. Т. Титаренко (2017) підкреслює, що підтримання стабільного емоційного середовища в родині

виступає важливим фактором формування психологічної стійкості підлітка, особливо в умовах соціальної нестабільності та життєвої невизначеності. У контексті соціальної турбулентності, зумовленої війною, міграційними процесами чи економічною нестабільністю, ця функція сім'ї набуває особливого значення. З. Карпенко (2020) відзначає, що постійна та гармонійна емоційна взаємодія в родині зменшує ймовірність соціальної ізоляції підлітків, сприяє розвитку адаптивних копінг-стратегій та підвищує рівень їхньої психологічної резилієнтності.

Отже, сім'я виступає не лише первинним осередком соціалізації, а й динамічною системою підтримки, що забезпечує відтворення психологічного благополуччя підлітка. Її виховний потенціал полягає у здатності створити умови для гармонійного розвитку — від емоційної стабільності до формування активної соціальної позиції, готовності до подолання життєвих труднощів і самореалізації в суспільстві.

Якісна комунікація в родині виступає ключовим механізмом формування соціальних навичок. Підлітки, які можуть відкрито обговорювати свої проблеми з батьками та отримувати від них конструктивний зворотний зв'язок, ефективніше формують навички регулювання конфліктів, самоконтролю та адаптації до соціальних норм (Семенко, 2019; Кірсанова, 2018).

У контексті внутрішньо переміщених сімей такі навички набувають особливої значущості, оскільки допомагають підліткам справлятися з нестабільними соціальними умовами та психологічним напруженням.

Сімейна структура та її стабільність також мають критичне значення. За даними українських дослідників, неповні родини або сім'ї, які перебувають у стані постійних стресових змін, створюють підвищені ризики для психоемоційного розвитку підлітків, зокрема у формуванні емоційної стабільності, здатності до самоконтролю та автономності (Балабанова, 2021; Гнатюк, 2021).

Водночас належна підтримка одного з батьків, родичів чи соціальних інститутів здатна компенсувати частину негативного впливу та забезпечити адаптивний розвиток підлітка.

Інтеграція системного та когнітивно-поведінкового підходів дозволяє розглядати сім'ю як цілісну систему, здатну мобілізувати ресурси для підтримки розвитку підлітка. У цьому контексті якість батьківсько-підліткових взаємин визначає не лише психоемоційний стан підлітка, а й його здатність до соціальної адаптації, саморегуляції та формування особистісного потенціалу. Для українських сімей, які переживають соціальну нестабільність, конфлікти або вимушене переміщення, створення умов для конструктивної взаємодії та підтримки емоційного благополуччя підлітка стає стратегічно важливим завданням.

Даний аналіз демонструє, що сімейне середовище виступає комплексним чинником розвитку підлітка, який об'єднує когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні аспекти. Розуміння цих механізмів є ключовим для розробки психологічних програм підтримки та корекції сімейних взаємин у кризових та нестабільних умовах українського соціуму.

У сучасних умовах соціальної турбулентності, що охоплює українське суспільство внаслідок війни, вимушеного переміщення населення, втрати житла та руйнування соціальних зв'язків, сім'я постає як ключовий мікросоціальний простір, від якого залежить психологічна стабільність підлітка. В умовах соціальної нестабільності українські вчені наголошують, що порушення цілісності функціонування родинної системи може спричиняти дезорганізацію внутрішньосімейних взаємодій, підвищення конфліктності, емоційну нестабільність та зниження ефективності механізмів саморегуляції у підлітків (Титаренко, 2017; Карпенко, 2020).

Такі явища особливо проявляються в умовах, коли родина переживає втрату стабільного життєвого укладу, змушена адаптуватися до нових соціально-економічних реалій або до життя в умовах невизначеності.

Паралельно сучасні дослідження (Семенко, 2019; Кірсанова, 2018) вказують, що стабільна емоційна підтримка, ефективна комунікація та наявність чітко визначених сімейних правил виступають важливими внутрішньосімейними ресурсами, які сприяють формуванню психологічної резилієнтності підлітків.

Такі чинники сприяють формуванню у підлітків відчуття безпеки, довіри до близьких та здатності до ефективного подолання стресових ситуацій. Збалансована система сімейних взаємин стимулює розвиток адаптивних поведінкових стратегій, підтримує позитивну «Я-концепцію» та зміцнює внутрішню мотивацію до саморозвитку навіть у несприятливих соціальних умовах.

Таким чином, застосування системного й інтегративного підходів до аналізу сімейного функціонування дозволяє комплексно оцінити як ризики, так і ресурси розвитку підлітка. Розуміння взаємозв'язку між соціальними стресорами, структурою сімейної взаємодії та психоемоційним станом підлітків має не лише теоретичне, а й практичне значення. Воно створює основу для розробки науково обґрунтованих програм психологічної підтримки сімей, спрямованих на збереження їх адаптаційного потенціалу, попередження дезадаптаційних проявів у дітей та підлітків і мінімізацію негативних наслідків соціальних криз та вимушених міграцій.

1.4. Стилі батьківського виховання як детермінанти психосоціального розвитку підлітків у переміщених умовах

Стилі батьківського виховання посідають центральне місце у процесі формування психоемоційної стабільності, когнітивної гнучкості та соціальної адаптації підлітків. Вони визначають не лише характер щоденних взаємодій між батьками та дитиною, але й опосередковують становлення базових механізмів саморегуляції, емоційного інтелекту та стратегій подолання стресу. Вибір виховного стилю відображає не лише

індивідуальні особливості батьків, а й соціально-культурний контекст, у якому функціонує сім'я, що особливо актуалізується в умовах суспільних криз, війни чи вимушеного переміщення.

Авторитарний стиль виховання, який характеризується домінуванням контролю, жорсткою ієрархією та низьким рівнем емоційної підтримки, зазвичай призводить до підвищення психоемоційного напруження у підлітків. У ситуації соціальної нестабільності або міграції такий стиль взаємодії може поглиблювати відчуття невпевненості, емоційної ізоляції та залежності від зовнішніх авторитетів. Дослідження Донченко (2021) та Гнатюк (2021) свідчать, що підлітки, виховані в умовах надмірно авторитарного сімейного середовища, демонструють підвищену тривожність, емоційну закритість, конфліктність у міжособистісних стосунках та труднощі з адаптацією до змінних соціальних умов.

В умовах вимушеного переміщення авторитарні моделі взаємодії нерідко посилюють внутрішньоособистісні конфлікти та гальмують розвиток автономності й соціальної компетентності.

Натомість демократичний (підтримуючий) стиль виховання виявляє себе як найбільш адаптивна модель взаємодії між батьками та підлітками. Він поєднує раціональний контроль із високим рівнем емоційної підтримки, повагою до індивідуальності дитини та наданням їй певної свободи у прийнятті рішень. Наукові дані засвідчують, що демократичний стиль сприяє формуванню стійкої самооцінки, здатності до критичного мислення та конструктивного вирішення конфліктів (Семенко, 2019; Кірсанова, 2018). В українських реаліях, зокрема серед сімей, які переживають вимушене переселення, саме підтримуючо-демократична модель виховання виступає чинником психологічної резилієнтності. Вона допомагає підліткам ефективніше адаптуватися до нових соціальних умов, знижує ризик емоційного виснаження та сприяє розвитку довіри й взаємоповаги у родинних стосунках (Донченко, 2021; Карпенко, 2020). Особливо значущим

є поєднання емоційного прийняття з чіткою структурою меж і правил, що створює передбачуваність сімейного простору навіть у кризових ситуаціях.

Ліберальний стиль виховання, навпаки, відзначається мінімальним рівнем контролю при високій емоційній відкритості. У стабільному середовищі такий стиль може сприяти розвитку автономності, креативності та самовираження. Однак, відповідно до результатів досліджень Титаренко (2017) та Кірсанової (2018), у умовах соціальної нестабільності або воєнних конфліктів ліберальні стилі виховання демонструють знижену ефективність у підтримці психологічної стабільності та адаптивності підлітків.

Відсутність чітких меж, надмірна вседозволеність та недостатня структурованість призводять до підвищеної імпульсивності, нестриманості та зниження здатності до самоконтролю. Це створює ризики формування дезадаптивних поведінкових моделей, особливо у підлітків, що перебувають у стані постійного стресу чи переживають зміну соціального середовища.

Таким чином, аналіз різних стилів батьківського виховання в умовах сучасних соціальних трансформацій дозволяє зробити висновок, що ефективність виховної взаємодії визначається балансом між контролем і підтримкою. Найбільш сприятливою для розвитку підлітка є демократична модель, яка забезпечує поєднання емоційної теплоти, взаємоповаги та чіткої структурованості. Вона виступає основою формування психологічної стійкості, соціальної зрілості та готовності до самореалізації в мінливому суспільному середовищі.

Сучасні дослідження свідчать, що результативність обраного стилю виховання значною мірою визначається контекстуальними чинниками, індивідуальною специфікою підлітка та рівнем зовнішніх стресових впливів (Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021).

Зокрема, у кризових умовах, таких як війна та вимушене переміщення, авторитарні підходи можуть посилювати рольову напруженість у родині, тоді як демократичний стиль, інтегрований із підтримкою та

структурованими правилами, забезпечує оптимальний баланс між контролем, автономією та емоційною підтримкою.

Результативність виховного процесу обумовлюється не лише вибором певного стилю виховання, а й здатністю батьків оперативно коригувати свої педагогічні стратегії відповідно до індивідуальних характеристик підлітка та умов зовнішнього середовища (Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021).

Зокрема, у кризових умовах ключовим стає поєднання емоційної підтримки, чіткої структури та активної комунікації, що дозволяє підліткам зберігати психічну рівновагу, розвивати когнітивні та поведінкові навички саморегуляції і ефективно долати стресові ситуації.

Таким чином, аналіз стилів батьківського виховання в умовах кризових обставин демонструє, що саме поєднання гнучкості, емоційної підтримки та структурованого контролю забезпечує формування адаптивних моделей поведінки та психологічної стійкості підлітків. Розуміння цих закономірностей є фундаментом для розробки програм психологічної підтримки сімей та емпіричних досліджень батьківсько-підліткових взаємин у кризових ситуаціях.

2.5. Роль сімейної системи у підтримці психологічної стійкості підлітків в умовах вимушеного переміщення

Зовнішні стресори, такі як війна, вимушене переміщення та соціально-політична нестабільність, суттєво модифікують динаміку сімейних взаємин та психоемоційний стан підлітків. Відповідно до теоретичних положень Лазаруса та Фолкмана (Lazarus & Folkman, 1984), стрес розглядається як динамічний процес, що виникає на перетині вимог зовнішнього середовища та наявних у індивіда ресурсів. У цьому контексті сім'я відіграє ключову роль як фактор підтримки, здатний пом'якшувати або, навпаки, посилювати негативний вплив стресогенних умов.

У контексті воєнних дій, соціальної нестабільності та вимушеного переміщення сім'я набуває особливої значущості як першочергове джерело психологічної підтримки для підлітків. Саме сімейна система забезпечує емоційний захист, структурованість та передбачуваність у ситуації загальної невизначеності, створюючи відчуття стабільності й безпеки. За результатами досліджень Conger (2002) та Ільченко (2022), підлітки, які отримують стабільну емоційну підтримку від батьків та близьких осіб, характеризуються підвищеною здатністю до регуляції емоцій, гнучкістю мислення та ефективним самотійним прийняттям рішень. Така підтримка виступає важливим чинником пом'якшення негативних наслідків переживання травматичних або стресових подій.

Однак зовнішні стресори, спричинені війною або вимушеним переміщенням, часто трансформують динаміку сімейних ролей і підвищують рівень рольової напруженості. Зміни соціально-економічних умов і підвищений рівень тривоги можуть призводити до модифікації виховних стратегій. Як показують дослідження Baumrind (1967), Гнатюк (2021) та Донченко (2021), авторитарні стилі виховання в таких умовах схильні посилювати конфліктність у родині, знижувати довіру підлітків до батьків та обмежувати їхню автономію. Натомість попустительські (ліберальні) моделі через відсутність чіткої структури й меж можуть провокувати хаос у сімейних відносинах, знижувати почуття безпеки та сприяти розвитку девіантної поведінки у підлітків.

Ефективна адаптація підлітків до стресових умов значною мірою залежить від здатності сім'ї підтримувати баланс між структурованістю й емоційною теплотою. Найбільш ефективним вважається інтеграція чітких сімейних правил, взаємоповаги та підтримуючої комунікації, оскільки це сприяє формуванню безпечного типу прив'язаності, відкритого міжособистісного діалогу та розвитку адаптивних і гнучких стратегій виховання (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1978; Донченко, 2021).

Саме така інтегративна модель сприяє мінімізації ризиків психологічної дезадаптації та формує у підлітків стійкі механізми подолання стресу, підвищуючи їхній рівень емоційної компетентності та соціальної зрілості.

Дослідження зарубіжних і українських авторів (Conger , 1994; Evans et al., 2013; Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021) доводять, що стресові події значно підвищують конфліктність у родині, знижують якість міжособистісної комунікації та послаблюють рівень емоційної підтримки дітей і підлітків. Водночас сім'ї, у яких зберігається відкритий діалог, взаємна підтримка та демократичний стиль виховання, демонструють вищу здатність до психологічної резилієнтності та соціальної адаптації.

Відповідно до теорії прив'язаності Дж. Боулбі та М. Ейнсворт (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1978), формування безпечної емоційної прив'язаності між дитиною та батьками є фундаментальним механізмом розвитку емоційної регуляції та стресостійкості. Безпечна прив'язаність забезпечує підлітку відчуття психологічної безпеки, яке виступає базою для формування когнітивної гнучкості, здатності до планування, самостійного прийняття рішень та оцінки наслідків власних дій. У таких умовах підліток здатний конструктивно реагувати на стресові фактори, ефективно контролювати емоційні реакції та адаптуватися до соціальних вимог. Дослідження українських науковців (Донченко, 2021; Ільченко, 2022) підтверджують, що стабільна емоційна підтримка у сім'ї сприяє розвитку адаптивних копінг-стратегій, зміцненню психологічної резилієнтності та зниженню ризику проявів тривожності й емоційної дезадаптації у підлітків, особливо в умовах соціальної нестабільності чи переживання травматичних подій. Таким чином, безпечна прив'язаність є критично важливим чинником, який формує не лише внутрішньоособистісні ресурси стресостійкості, а й соціальні компетенції підлітка, його здатність до міжособистісної взаємодії та самостійного функціонування в суспільстві. Вона формує внутрішнє відчуття захищеності, довіри й передбачуваності у взаєминах із дорослими,

що забезпечує психологічну опору для подолання труднощів. У підлітковому віці це проявляється у здатності до саморефлексії, конструктивного вирішення конфліктів і формуванні позитивної «Я-концепції».

Отже, у кризових соціальних умовах сім'я залишається базовим чинником стабілізації психологічного стану підлітка. Її адаптивність, гнучкість і здатність зберігати емоційне тепло стають визначальними для формування у молоді ресурсів стійкості, саморегуляції та успішної інтеграції у змінене соціальне середовище.

У кризових умовах, коли соціальне та життєве оточення є непередбачуваним і наповненим стресорами, такі міцні емоційні зв'язки стають психологічним ресурсом, що формує своєрідний “щит” проти негативного впливу травмуючих подій.

Емоційна підтримка реалізується через активне слухання, відкриту комунікацію, вираження прийняття та розуміння емоцій підлітка, що сприяє формуванню внутрішньої безпеки та зменшує ризик розвитку тривожності, депресивних станів і емоційного дистанціювання від батьків. Одночасно підтримка відкритого діалогу між підлітком і батьками створює умови для усвідомленої оцінки власних дій, обговорення проблемних ситуацій та спільного пошуку оптимальних рішень. Така комунікаційна взаємодія сприяє розвитку когнітивної гнучкості, формуванню критичного мислення та ефективних стратегій саморегуляції, що є ключовими компонентами психологічної стійкості підлітка (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1978; Ільченко, 2022).

Поєднання безпечної прив'язаності, емоційної підтримки та відкритої комунікації у родині забезпечують підлітку психологічну стійкість і адаптивність, дозволяючи ефективно протидіяти стресу та травмуючим подіям, що є особливо актуальним у умовах війни та вимушеного переміщення.

Криза та стрес також модифікують стиль батьківського виховання. Дослідження показують, що фінансові, соціальні та екологічні стресори підвищують ризик авторитарності, зменшують емоційну чутливість батьків і підвищують рівень конфліктності. Дослідження українських науковців свідчать, що в умовах внутрішнього переміщення сімей стиль виховання підлітків відіграє критично важливу роль у формуванні їхньої психоемоційної стабільності. Авторитарні моделі виховання асоціюються з підвищенням рівня тривожності, емоційною закритістю та конфліктністю у соціальних взаємодіях, тоді як гнучкі, підтримуючі стратегії сприяють розвитку саморегуляції, емоційного інтелекту та комунікативних навичок (Ільченко, 2022; Семенко, 2019).

У кризових обставинах особливе значення набуває поєднання структурованості та емоційної підтримки в сімейних взаєминах. Когнітивно-поведінковий підхід (Kelley, 2003; Grenier, 2005) акцентує, що наявність чітких правил, поєднаних із відкритою комунікацією та активною підтримкою батьків, створює умови для розвитку адаптивних стратегій поведінки підлітків. Це дозволяє молодим особистостям ефективно планувати дії, приймати обґрунтовані рішення та долати проблемні ситуації навіть у нестабільному середовищі, що значно підвищує когнітивну гнучкість і психоемоційну стійкість (Lazarus & Folkman, 1984).

Українські науковці (Донченко, 2021; Гнатюк, 2021) наголошують, що інтегративний підхід до виховання, який поєднує контрольовану структурованість із відкритою комунікацією та емоційною підтримкою, забезпечує оптимальний баланс між автономією підлітка та соціальною підтримкою сім'ї. Такий підхід виступає важливим фактором формування стресостійкості, розвитку адаптивної поведінки та ефективного подолання психоемоційних труднощів у період воєнних подій. Така модель виховання, що ґрунтується на поєднанні структурованості та емоційної підтримки, створює сприятливі умови для гармонійного психічного розвитку та ефективної адаптації підлітка до стресових обставин.

Її вплив реалізується через низку ключових механізмів:

1. Збереження емоційної безпеки, що забезпечує відчуття стабільності та прийняття у родині. Це сприяє зниженню рівня тривожності, емоційної лабільності та запобігає виникненню дезадаптивних реакцій у підлітків.

2. Формування навичок самостійного прийняття рішень, що розвиває автономність, впевненість у власних силах та готовність до адаптації в умовах соціальної нестабільності.

3. Розвиток когнітивної гнучкості та адаптивного мислення, які дозволяють підлітку аналізувати різні сценарії поведінки, оцінювати можливі наслідки власних дій та ефективно реагувати на зовнішні стресори.

4. Зміцнення родинних взаємин, оскільки підліток, отримуючи підтримку й водночас усвідомлюючи межі й правила, формує внутрішню структуру, довіру до батьків і почуття психологічної захищеності.

Вплив зовнішніх стресорів на сімейну систему є багатофакторним і визначається стилем виховання, рівнем емоційної підтримки, стабільністю комунікаційних патернів та здатністю батьків до гнучкої адаптації виховних стратегій до змінених умов. Інтегруючи результати міжнародних досліджень (Bowlby, 1969; Conger et al., 2002) та українських наукових робіт (Титаренко, 2017; Ільченко, 2022; Гнатюк, 2021), можна виділити ключові механізми формування психологічної резилієнтності підлітків. До них належать: створення безпечної прив'язаності до батьків, підтримка відкритого та конструктивного діалогу, забезпечення структурованої емоційної підтримки, а також здатність сім'ї гнучко моделювати поведінку відповідно до потреб і особливостей підлітка. Ці механізми сприяють розвитку здатності молоді ефективно долати стресові впливи, підтримувати емоційну стабільність та формувати адаптивні соціальні навички навіть у кризових умовах.

Ці положення становлять наукове підґрунтя для розробки програм соціально-психологічної підтримки сімей у кризових умовах, а також

визначають напрям подальших емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення динаміки сімейної адаптації в умовах вимушеного переміщення.

Таким чином, інтеграція структурованості та емоційної підтримки виступає визначальним чинником формування психологічної стійкості підлітків у кризових умовах. Вона забезпечує не лише розвиток емоційної саморегуляції, але й стимулює формування автономії, соціальної компетентності та ефективних адаптивних стратегій поведінки.

Висновки до першого розділу

Аналіз теоретичних підходів до вивчення батьківсько-підліткових взаємин у контексті кризових ситуацій дозволяє виділити кілька ключових закономірностей, що визначають психічний розвиток підлітків та ефективність сімейної підтримки.

1. Багатоплановість взаємин. Психоаналітичні, системні та когнітивно-поведінкові концепції підкреслюють, що взаємини між батьками та підлітками мають емоційний, когнітивний, поведінковий та соціальний виміри. У кризових умовах зазначені компоненти сімейної взаємодії зазнають суттєвої модифікації під впливом зовнішніх стресорів. Відсутність ефективних адаптивних стратегій у сім'ї підвищує ризик емоційної лабільності та проявів девіантної поведінки підлітків (Bowlby, 1969; Conger et al., 2002; Ільченко, 2022).

2. Стиль батьківського виховання виступає критично важливим чинником у розвитку особистості підлітка. Демократичні та підтримуючі моделі виховання формують умови для розвитку адаптивних стратегій поведінки, підвищення емоційної стабільності та соціальної компетентності, тоді як авторитарні або надмірно ліберальні підходи в кризових умовах часто призводять до загострення конфліктності, зростання тривожності та труднощів соціальної адаптації (Baumrind, 1967; Семенко, 2019; Гнатюк, 2021). Зовнішні стресори та їхній вплив на родинну динаміку. Війна,

вимушене переміщення та соціальна нестабільність створюють додаткове психоемоційне навантаження, що вимагає від батьків гнучкого моделювання стилю виховання та активної підтримки підлітків. В умовах зовнішньої нестабільності ефективна комунікація, структурованість та емоційна підтримка стають ключовими факторами психологічної стійкості молоді (Lazarus, Folkman, 1984; Донченко, 2021).

3. Механізми психологічної стійкості підлітків. Основними чинниками адаптації є безпечна прив'язаність до батьків, розвиток когнітивної гнучкості, здатність до саморегуляції та використання конструктивних стратегій подолання стресу. Саме комплексна взаємодія зазначених механізмів створює умови для підтримання психоемоційної рівноваги підлітків навіть за складних соціальних та життєвих обставин (Гнатюк, 2021).

Таким чином, теоретичний аналіз підтверджує, що ефективність батьківсько-підліткових взаємин у кризових умовах залежить від поєднання емоційної підтримки, структурованості виховання, відкритого діалогу та гнучкості стилю виховання. Ці закономірності формують наукову основу для емпіричного дослідження, яке дозволить виявити специфіку родинних взаємин у підлітків вимушено переміщених сімей та визначити ключові фактори психологічної стійкості в умовах соціальної нестабільності.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ПІДЛІТКОВИХ ВЗАЄМИН У ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМ'ЯХ

2.1. Організація та методологія дослідження

Дослідження було спрямоване на вивчення особливостей батьківсько-підліткових взаємин у вимушено переміщених сім'ях та визначення психоемоційних, когнітивних і соціальних характеристик підлітків в умовах кризових соціально-політичних обставин.

У дослідженні взяли участь 70 підлітків віком 13–17 років, зокрема - 30 підлітків (18 дівчат та 12 хлопців) із сімей, які були змушені залишити свої домівки через військові дії та соціально-політичну нестабільність;

- 40 підлітків із сімей, що проживають у стабільних умовах і не зазнали вимушеного переселення.

Вибірка була цілеспрямованою, оскільки відбиралися сім'ї, які проживають у тимчасових або нових місцях проживання щонайменше 6 місяців. Такий підхід дозволив забезпечити порівняння між підлітками, які пережили стрес від переміщення, та тими, хто перебуває у стабільному соціальному середовищі.

Дослідження проводилося із застосуванням комбінованого підходу, що включав психодіагностичні, анкетні та інтерв'ю-методи. Це дозволило комплексно оцінити:

- стиль виховання батьків;
- рівень емоційної підтримки та соціальної адаптації підлітків;
- когнітивні та емоційні реакції на стресові життєві обставини.

Такий підхід забезпечує наукову валідність результатів та дозволяє виявити специфіку батьківсько-підліткових взаємин у контексті вимушеного переміщення.

Для комплексної оцінки психоемоційного стану підлітків та характеристик сімейних взаємин використовувалися наступні психодіагностичні методики:

1. Опитувальник стилів виховання (Baumrind) – визначення домінуючого стилю виховання (авторитарний, демократичний, ліберальний).

2. Методика “Міжособистісні відносини в сім’ї” – оцінка рівня емоційної підтримки, контролю та конфліктності.

3. Шкала тривожності Спілбергера (STAI, 1983) – визначення рівня тривожності як стану та риси особистості.

4. Опитувальник емоційного інтелекту (Н. Холла).

5. Методика оцінки стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Прає (Social Readjustment Rating Scale, SRRS).

6. Методика “Визначення рівня емоційної близькості в сім’ї” (модифікація В. Юсупова)

Дані збиралися індивідуально в умовах психологічного комфорту для підлітків. Перед проведенням дослідження респонденти отримували інформацію про мету, конфіденційність та добровільну участь. Усі інструменти адаптовані для українського контексту та забезпечують надійність і валідність результатів.

Зібрані дані аналізувалися за допомогою кореляційного та описативного аналізу, що дозволило виявити взаємозв’язки між стилями виховання, емоційним станом та адаптивними стратегіями підлітків. Для статистичної обробки використовувалася програма SPSS 25.0.

Опис методик дослідження:

1. *Опитувальник стилів виховання (Baumrind, 1971)* призначений для оцінки домінуючих підходів батьків до виховання дітей та їхнього впливу на психологічний розвиток і соціальну адаптацію. Методика базується на положенні, що поведінка батьків у процесі виховання визначається співвідношенням двох основних параметрів — вимогливості (контролю) та відповідальності (емоційної підтримки). Поєднання цих вимірів формує три базові стилі виховання: авторитарний, демократичний (авторитетний) і ліберальний (попустительський).

Опитувальник містить серію тверджень, які відображають характерну поведінку батьків у взаємодії з дитиною. Респонденти (як правило, батьки або діти підліткового віку) оцінюють частоту або ступінь згоди з наведеними висловлюваннями за шкалою. За результатами опитування розраховуються показники, які дозволяють визначити домінуючий стиль виховання.

У контексті українських реалій, зокрема в умовах соціальної нестабільності та вимушеного переміщення, методика дозволяє оцінити, які стилі взаємодії між батьками та дітьми сприяють розвитку адаптивних механізмів, емоційної регуляції й психологічної резилієнтності підлітків.

2. Методика *“Міжособистісні відносини в сім’ї”* належить до комплексу сучасних емпіричних інструментів, спрямованих на діагностику психологічного клімату, емоційних зв’язків та характеру взаємодії між членами родини.

Методика дає змогу всебічно оцінити структуру сімейних взаємин, зокрема рівень емоційної підтримки та взаєморозуміння; ступінь взаємної довіри, поваги й прийняття; рівень рольової гнучкості у родині (здатність адаптувати ролі залежно від ситуаційних змін); наявність латентних конфліктів, домінування або емоційної дистанції.

Інструментарій побудований у формі опитувальника з набором тверджень, що відображають різні аспекти сімейних відносин. Респонденти (підлітки або батьки) оцінюють кожне твердження за шкалою від 1 до 5 балів, де крайні позиції відображають протилежні полюси — від гармонійних до деструктивних взаємин.

Результати інтерпретуються за кількома узагальненими шкалами:

1. Емоційна єдність сім’ї (ступінь близькості, підтримки, емпатії);
2. Комунікативна відкритість (частота і якість сімейного діалогу, толерантність до різних думок);
3. Рівень конфліктності (наявність напруги, суперечностей, критичних взаємних оцінок);

4. Баланс ролей і відповідальності (справедливий розподіл функцій і взаємна підтримка);

5. Суб'єктивне відчуття психологічної безпеки в родині.

Її застосування дає можливість виявити як ресурсні аспекти сімейної взаємодії (емоційна підтримка, згуртованість, довіра), так і ризикові чинники (конфліктність, емоційне відчуження, авторитарність). Дана методика виступає ефективним інструментом комплексного аналізу міжособистісних відносин у родині, дозволяючи визначити ступінь емоційної інтегрованості, рівень комунікативної взаємодії та потенціал сім'ї як джерела психологічної стійкості.

3. *Шкала Снілбергера (State-Trait Anxiety Inventory, STAI)* є одним із найбільш надійних інструментів для діагностики рівня тривожності особистості. Вона дозволяє виміряти:

Станову тривожність (State Anxiety, S-Anxiety) відображає тимчасовий рівень тривоги, який виникає у відповідь на конкретні ситуації або стресові події.

Особистісну тривожність (Trait Anxiety, T-Anxiety) характеризує стійку схильність до переживання тривоги незалежно від поточних обставин. Допомогає оцінити загальний психологічний профіль адаптивності, який впливає на здатність справлятися з життєвими труднощами протягом часу.

4. *Опитувальник емоційного інтелекту (Н. Холла)*. Методика, розроблена Н. Холлом, спрямована на діагностику рівня емоційного інтелекту особистості. Вона дозволяє оцінити здатність підлітка або дорослого усвідомлювати власні емоції, керувати ними, мотивувати себе, розпізнавати емоції інших людей та проявляти емпатію, що є ключовими компонентами ефективної соціальної та емоційної адаптації. Методика особливо корисна для психологічного супроводу, коучингу та корекційно-розвивальної роботи.

Методика містить 30 тверджень, що оцінюються респондентом і групуються у 5 основних шкал:

Емоційна обізнаність (ЕО) – здатність усвідомлювати та розуміти власні емоції.

Управління своїми емоціями (УСЕ) – контроль та регуляція емоційних реакцій у різних ситуаціях.

Самомотивація (С) – здатність мобілізувати внутрішні ресурси для досягнення цілей попри негативні емоційні стани.

Емпатія (Е) – здатність співпереживати та розуміти емоційний стан інших людей.

Розпізнавання емоцій інших людей (РЕІЛ) – точне виявлення ідентифікації емоційних проявів у поведінці оточуючих.

Респонденти оцінюють кожне твердження за шестибальною шкалою

1 – повністю не погоджуюсь

2 – в основному не погоджуюсь

3 – частково не погоджуюсь

4 – частково погоджуюсь

5 – в основному погоджуюсь

6 – повністю погоджуюсь

Для кожної шкали виділяються три рівні емоційного інтелекту:

Низький – 7 балів і менше; свідчить про недостатній розвиток емоційної компетентності.

Середній – 8–13 балів; характерний для середнього рівня емоційного розвитку та адаптивності.

Високий – 14 балів і більше; відображає сформовані навички емоційної обізнаності, самоконтролю та соціальної чутливості.

Результати тесту дозволяють не лише оцінити загальний рівень емоційного інтелекту, а й виявити конкретні сфери, які потребують розвитку або корекції, що робить методику цінним інструментом для психологічної практики та наукових досліджень.

5. *Методика оцінки стресостійкості та соціальної адаптації* Холмса спрямована на кількісну оцінку індивідуальної реакції особистості на

життєві події та здатності ефективно пристосовуватися до змінних соціальних умов. Вона базується на концепції, що стресові події, незалежно від їхньої позитивної чи негативної природи, створюють певне навантаження на психологічну та фізіологічну систему людини, що потребує адаптивної мобілізації ресурсів. Вона дозволяє визначити рівень стресостійкості, оцінюючи кількість і значущість життєвих змін за певний період, а також ступінь соціальної адаптації, враховуючи здатність особистості справлятися з цими змінами без значущих порушень у соціальній функціональності.

Методика оцінки стресостійкості та соціальної адаптації включає такі основні шкали:

1. Шкала життєвих подій (Life Change Units, LCU). Вимірює кількість та значущість змін, що відбулися в житті особистості за певний період (зазвичай останні 12 місяців). Кожна подія оцінюється за її потенційним стресогенним впливом, а сумарна кількість балів дозволяє визначити рівень психоемоційного навантаження.

2. Шкала стресостійкості визначає здатність особистості протистояти стресовим чинникам без значних порушень психофізіологічного та емоційного стану. Високі показники свідчать про ефективне мобілізування внутрішніх ресурсів, низькі – про підвищену вразливість до стресу. Науково інтерпретується як інтегральний показник психологічної резильєнтності.

3. Шкала соціальної адаптації. Оцінює ефективність інтеграції особистості в соціальне середовище: здатність підтримувати міжособистісні стосунки, виконувати соціальні ролі та адаптуватися до змін зовнішніх обставин. Дозволяє визначити рівень соціальної компетентності та ресурсів підтримки, що впливають на здатність протистояти стресу.

4. Індивідуальна оцінка загального стресового навантаження. Узагальнює дані всіх шкал, формуючи комплексний індекс психосоціальної

адаптації, який може використовуватися для прогнозування ризику психологічних розладів та планування профілактичних втручань.

2.2. Аналіз та пояснення результатів дослідження

У результаті проведеного дослідження за *Опитувальником стилів виховання (Baumrind)* та вимірювання рівня тривожності ми отримали такі результати - вимушено переміщені сім'ї (ВПС) - 30 підлітків (43% від загальної вибірки) зіткнулися із стресовими факторами, пов'язаними з переселенням, соціально-політичними змінами та можливими втратами. Очікувано, що в цій групі можуть спостерігатися вищий рівень тривожності, зміни у стилях виховання та специфічні адаптивні стратегії.

Стабільні сім'ї (контрольна група) - 40 підлітків (57% від загальної вибірки) проживають у стабільних соціально-психологічних умовах, що дозволяє використовувати цю групу для порівняння психоемоційних і поведінкових показників.

Таблиця 2.1.

Дескриптивна статистика за групами

Група	Демократичний (mean±SD)	Авторитарний (mean±SD)	Ліберальний (mean±SD)	Тривожність (mean±SD)
ВПС	39.62 ± 1.80	44.76 ± 1.86	15.03 ± 1.98	59.90 ± 4.54
Контрольна	54.93 ± 1.96	35.13 ± 1.82	10.38 ± 2.29	44.45 ± 5.45

Зменшення рівня демократичності батьківського виховання у сім'ях внутрішньо переміщених осіб може бути наслідком психологічного та емоційного виснаження, підвищеного рівня стресу, а також прагнення батьків швидко встановити контроль над поведінкою дітей у нових, непередбачуваних умовах життя. Демократичний стиль взаємодії традиційно розглядається як протекторний чинник, що сприяє формуванню у підлітків емпатійності, здатності до саморегуляції та емоційної зрілості. Відтак, зниження демократичності виховних практик корелює з підвищеною імовірністю розвитку емоційних і поведінкових труднощів у підлітковому віці.

Підвищення рівня авторитарності у вихованні, зафіксоване у дослідженні, може розглядатися як адаптивна реакція батьків на стан невизначеності та загрози, коли контроль і жорсткіші правила

сприймаються як засіб забезпечення безпеки. Однак така стратегія часто супроводжується посиленням зовнішнього контролю, обмеженням особистісної автономії підлітка та зростанням його тривожності, що у довгостроковій перспективі може ускладнювати формування емоційної стабільності та самостійності.

Ліберальний стиль виховання у сім'ях внутрішньо переміщених осіб демонструє мінімальні зміни, які не досягають статистично значущого рівня. Це може свідчити про те, що в окремих родинах спостерігається тенденція до підвищеної поблажливості чи поступливості з боку батьків — своєрідна «реакція перепроханих», коли дорослі намагаються компенсувати пережитий дитиною стрес надмірною толерантністю. Втім, загальний вплив цього чинника на характер батьківсько-підліткових взаємин залишається відносно слабким.

Підвищений рівень тривожності, виявлений серед підлітків із сімей внутрішньо переміщених осіб, має середню силу ефекту, однак становить суттєвий клінічний показник. Цей результат є очікуваним, з огляду на специфіку травматичного досвіду переселення, але водночас підкреслює актуальну потребу у системній психологічній підтримці підлітків, які опинилися в умовах тривалого стресу та соціальної нестабільності.

Таблиця 2.2.

Кореляційний аналіз

	Демократичний	Авторитарний	Ліберальний	Тривожність
Демократичний	1.00	-0.91	-0.73	-0.83
Авторитарний	-0.91	1.00	0.69	0.79
Ліберальний	-0.73	0.69	1.00	0.61
Тривожність	-0.83	0.79	0.61	1.00

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність вираженого статистично значущого зв'язку між стилем батьківського виховання та рівнем тривожності підлітків. Виявлена сильна негативна кореляція між

демократичним стилем виховання та тривожністю підлітків ($r = -0.83$) свідчить, що застосування демократичного підходу асоціюється зі зниженням рівня емоційної напруги та внутрішнього неспокою. Такий результат узгоджується з психологічними моделями, які наголошують на важливості довірливого діалогу, поваги до автономії дитини та емоційної відкритості як чинників формування стабільного психоемоційного стану в підлітковому віці.

Водночас авторитарний стиль виховання продемонстрував статистично значущу позитивну кореляцію з рівнем тривожності ($r = 0.79$), що свідчить про зростання емоційної напруги під впливом надмірного контролю, жорстких обмежень і дефіциту емоційної підтримки з боку батьків. Домінування директивних і каральних підходів у взаємодії з підлітками сприяє формуванню у них відчуття безсилля, страху перед покаранням, внутрішньої скутості та зниження впевненості у власних можливостях.

Позитивна кореляція між ліберальним стилем виховання та рівнем тривожності ($r = 0.61$) свідчить, що надмірна поблажливість і відсутність чітко визначених меж поведінки також можуть мати дезадаптивний вплив на емоційний стан підлітків. Недостатня структурованість і непослідовність у сімейній взаємодії, особливо в умовах соціальної та побутової нестабільності, здатні породжувати у дітей відчуття невизначеності, втрати опори й психологічної небезпеки, що посилює рівень тривожності та знижує емоційну стійкість.

Додатково встановлено виражений обернений зв'язок між демократичним та авторитарним стилями виховання ($r = -0.91$), що підтверджує їхню концептуальну антагоністичність як двох протилежних моделей батьківської взаємодії: перша ґрунтується на партнерстві, довірі й взаємоповазі, тоді як друга — на домінуванні, контролі та ієрархічності.

Особливої значущості ці результати набувають у контексті кризових обставин, зокрема вимушеного переселення сімей. Психоемоційне

напруження, невизначеність перспектив та руйнація звичних соціальних структур сприяють підвищенню схильності батьків до авторитарних виховних стратегій. Прагнення відновити відчуття контролю над життєвою ситуацією нерідко проявляється у посиленні вимогливості, обмеженні автономії дитини та підвищеній директивності у спілкуванні. Проте така поведінкова модель часто має парадоксальний наслідок — посилює рівень тривожності, конфліктності та емоційної дистанції у сімейних стосунках.

Для збереження психологічної рівноваги підлітків і відновлення гармонії в родинному середовищі необхідно забезпечити цілеспрямовану психологічну підтримку батьків внутрішньо переміщених сімей. Така допомога має орієнтуватися на розвиток емоційної саморегуляції, підвищення стресостійкості, формування навичок конструктивної комунікації та ненасильницької взаємодії, що сприятиме зміцненню психологічного благополуччя та стабільності сімейного мікроклімату.

Аналіз рівня емоційної підтримки, контролю та конфліктності у сімейних взаєминах. Згідно з результатами методики «*Міжособистісні відносини в сім'ї*», було оцінено три ключові параметри сімейної взаємодії: емоційну підтримку, рівень контролю та ступінь конфліктності. Порівняльний аналіз даних у групі вимушено переміщених підлітків та у контрольній групі показав значущі відмінності, що відображають вплив кризових життєвих обставин на структуру сімейних стосунків.

Зокрема, у сім'ях вимушено переміщених осіб спостерігається тенденція до зниження показників емоційної підтримки при одночасному підвищенні рівня контролю та конфліктності. Це може свідчити про загальну дестабілізацію емоційного клімату, що потребує цілеспрямованих психологічних і соціальних втручань.

Таблиця 2.3.

Показники міжособистісних відносин

Показник	Переміщені сім'ї (M±SD)	Контрольна група (M±SD)
Емоційна підтримка	3,2 ± 0,8	4,1 ± 0,6
Контроль	4,0 ± 0,7	3,5 ± 0,5
Конфліктність	3,8 ± 0,9	2,9 ± 0,6

Результати порівняльного аналізу показників емоційної підтримки, контролю та рівня конфліктності у сім'ях внутрішньо переміщених підлітків порівняно з контрольною групою виявили статистично значущі відмінності. Отримані дані свідчать про те, що кризові життєві обставини, зумовлені вимушеним переселенням, суттєво впливають на характер і динаміку батьківсько-дитячих взаємин. Зокрема, спостерігається зниження емоційної підтримки та зростання контролюючих і конфліктних тенденцій у взаємодії, що може розглядатися як наслідок підвищеного стресового навантаження, втрати стабільності та порушення звичного сімейного функціонування.

Підлітки з вимушено переміщених сімей відзначають нижчий рівень емоційної підтримки з боку батьків ($M = 3,2$) порівняно з ровесниками з контрольної групи ($M = 4,1$). Отриманий показник може відображати виснаження емоційних і психологічних ресурсів батьків, що спричинені дією стресогенних факторів, які пов'язані із вимушеним переселенням, невизначеністю життєвих перспектив та необхідністю адаптації до нових соціокультурних умов. Обмеження емоційної підтримки зі сторони батьків має потенційно дезадаптивні наслідки для розвитку підлітка, оскільки ускладнює формування базової довіри до соціального середовища, знижує рівень соціальної компетентності, порушує механізми емоційної саморегуляції та перешкоджає становленню внутрішньої психологічної стабільності. Дефіцит емоційного контакту в умовах кризового функціонування сім'ї виступає вагомим фактором ризику для

психоемоційного благополуччя та гармонійного особистісного розвитку підлітків. У сім'ях внутрішньо переміщених осіб зафіксовано підвищений рівень батьківського контролю ($M = 4,0$) порівняно з контрольною вибіркою ($M = 3,5$). Ця тенденція може розглядатися як компенсаторний механізм, спрямований на зменшення відчуття невизначеності, небезпеки та втрати життєвої стабільності. У такому контексті контроль виконує функцію психологічного захисту, що допомагає батькам відновити суб'єктивне відчуття порядку, передбачуваності й безпеки шляхом посилення регуляції поведінки дітей.

Надмірна контролююча поведінка, особливо за умов хронічного стресу, може мати низку негативних наслідків, оскільки вона обмежує автономію підлітка, знижує рівень довіри у взаємодії, спричиняє опір і посилює конфліктність у сімейних стосунках. Така динаміка взаємодії формує самопідтримуваний цикл емоційного напруження, що одночасно виснажує як батьків, так і підлітків, сприяючи поглибленню психологічної нестійкості родинного середовища. Серед підлітків із переміщених сімей зафіксовано значно вищий рівень конфліктності ($M = 3,8$) у порівнянні з ровесниками контрольної групи ($M = 2,9$). Це може відображати емоційне перенапруження та дезорганізацію системи сімейної взаємодії, спричинені стресом, перевтомою батьків і загальним зниженням адаптаційного потенціалу родини. Підвищена конфліктність у поєднанні зі зниженням емоційної підтримки створює умови для дестабілізації психоемоційного стану підлітків, ускладнює їхню соціальну адаптацію та може сприяти формуванню тривожності й недовіри у міжособистісних стосунках.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що вимушене переміщення сімей є фактором, який суттєво впливає на структуру сімейних взаємин. Зниження емоційної підтримки та зростання контролю і конфліктності свідчать про потребу у наданні цілеспрямованої психологічної допомоги батькам. Підтримка має бути спрямована на розвиток навичок емоційного самоконтролю, зниження рівня тривоги та

формування ефективних стратегій взаємодії з підлітками у складних життєвих обставинах.

Для визначення рівня тривожності підлітків було застосовано шкалу тривожності Спілбергера (State–Trait Anxiety Inventory, STAI), яка є валідним інструментом для кількісного вимірювання двох компонентів тривожності:

1. Тривожність як стан - відображає поточний, ситуативний рівень емоційної напруги, який змінюється залежно від умов середовища.

2. Тривожність як риса - характеризує стійку індивідуальну схильність до тривожності, що зберігається незалежно від конкретної ситуації.

Таблиця 2.4.

Показники тривожності у підлітків різних груп

Група підлітків	Тривожність як стан ($M \pm SD$)	Тривожність як риса ($M \pm SD$)
Переміщені сім'ї	$48,3 \pm 9,1$	$50,7 \pm 8,6$
Контрольна група	$38,5 \pm 7,4$	$40,2 \pm 6,9$

Отримані дані демонструють чіткі відмінності у психоемоційному стані між підлітками з вимушено переміщених сімей та їх ровесниками з контрольної групи.

Підлітки з переміщених сімей мають значно вищий рівень ситуативної тривожності ($M = 48,3$) у порівнянні з контрольною групою ($M = 38,5$). Такий показник відображає підвищений рівень емоційного напруження, що є природною реакцією на стрес, спричинений зміною життєвих умов, соціальною нестабільністю та невизначеністю майбутнього. Підлітковий вік сам по собі є періодом емоційної чутливості, а в умовах вимушеного переміщення цей чинник набуває особливої гостроти.

Рівень тривожності як стабільної особистісної характеристики у підлітків з переміщених сімей ($M = 50,7$) також перевищує показники контрольної групи ($M = 40,2$). Це свідчить про сформовану схильність до

постійного занепокоєння, підвищену емоційну вразливість і труднощі з регуляцією емоційних станів. Така риса може ускладнювати навчальну діяльність, порушувати концентрацію уваги, знижувати мотивацію та створювати перешкоди для ефективної соціальної взаємодії.

Виявлена різниця між групами є статистично значущою ($p < 0,05$), що підтверджує науково обґрунтований вплив фактору вимушеного переміщення на психоемоційний стан підлітків. Цей результат свідчить про системний характер впливу зовнішніх стресорів на емоційне благополуччя дітей і підлітків.

Підвищені показники тривожності у підлітків із переміщених сімей можуть мати низку негативних наслідків для психічного розвитку та соціального функціонування, зокрема труднощі у концентрації уваги та навчальній діяльності, схильність до соціальної ізоляції, уникання контактів або виникнення конфліктів з ровесниками, емоційна лабільність, схильність до перепадів настрою, слізливості чи імпульсивності, ризик розвитку психосоматичних реакцій (наприклад, порушення сну, головний біль, соматичні скарги).

Високий рівень тривожності у переміщених підлітків слід розглядати у взаємозв'язку з особливостями сімейного мікроклімату. Низький рівень емоційної підтримки, поєднаний із високим рівнем контролю та підвищеною конфліктністю у сім'ї, створює сприятливий ґрунт для формування стійкої тривожності. Таким чином, тривожність виступає не лише індивідуальною рисою, а й індикатором емоційного клімату в родині, який віддзеркалює загальний рівень адаптації до кризових умов.

Для глибшого розуміння структури взаємозв'язків між показниками тривожності, емоційної підтримки, контролю, конфліктності та стилів виховання проведено факторний аналіз із застосуванням методу головних компонент (Principal Component Analysis, PCA). Метою було виокремити узагальнені фактори, що пояснюють варіативність даних і відображають ключові психологічні тенденції у поведінці та взаєминах підлітків.

Початкові змінні, включені до аналізу:

1. Тривожність як стан (STAI-State)
2. Тривожність як риса (STAI-Trait)
3. Емоційна підтримка в сім'ї
4. Рівень контролю в сім'ї
5. Конфліктність у сімейних відносинах
6. Демократичний стиль виховання
7. Авторитарний стиль виховання
8. Ліберальний стиль виховання

Після обертання за методом Варімакс було виділено три провідні фактори, які сумарно пояснюють близько 78% загальної дисперсії.

Таблиця 2.5.

Факторний аналіз

№ фактора	Назва фактора	Основні змінні з високими навантаженнями	Частка дисперсії (%)
F1	Емоційна напруга та контроль	Тривожність (стан, риса), контроль, конфліктність (+), емоційна підтримка (–)	36%
F2	Стиль батьківського впливу	Демократичний стиль (–), авторитарний (+), ліберальний (+)	27%
F3	Адаптаційні ресурси	Емоційна підтримка (+), низька тривожність (–), демократичний стиль (+)	15%

Пояснення факторів:

Фактор 1 – “Емоційна напруга та контроль” поєднує високі показники ситуативної та особистісної тривожності, підвищений рівень батьківського контролю й конфліктності у родині, а також низький рівень емоційної

підтримки. Він відображає напружений сімейний клімат, що породжує психологічну нестабільність і зниження емоційного благополуччя підлітків. Цей фактор найбільш виражений у переміщених сім'ях, де стрес і невизначеність спричиняють підвищену потребу в контролі та одночасно знижують здатність до емоційної емпатії.

Фактор 2 – “Стиль батьківського впливу” демонструє контраст між демократичним та авторитарним стилями виховання ($r = -0.91$). Його суть полягає у виборі стратегії взаємодії з дитиною — від довірливої та партнерської до жорстко-контрольованої чи байдужої. Високі значення цього фактора у вибірці переміщених сімей свідчать про зсув у бік авторитаризму як захисного механізму в умовах невизначеності, що, своєю чергою, може сприяти посиленню тривожності та конфліктності.

Фактор 3 – “Адаптаційні ресурси” включає змінні, які відображають позитивні психологічні ресурси сім'ї, зокрема емоційну підтримку, демократичний стиль виховання та нижчі показники тривожності; відображає здатність сімейної системи до відновлення внутрішньої рівноваги навіть у складних життєвих обставинах. У контрольній групі він виражений значно сильніше, що свідчить про вищий рівень стабільності та ефективної комунікації між батьками і дітьми.

Результати факторного аналізу свідчать, що психоемоційний стан підлітків із вимушено переміщених сімей визначається переважно двома взаємопов'язаними групами чинників. До зовнішніх (соціально-психологічних) відносяться стиль виховання, рівень батьківського контролю та конфліктність у родині. До внутрішніх (індивідуально-емоційних) — підвищена тривожність, низький рівень саморегуляції та дефіцит емоційної підтримки. Наявність високих факторних навантажень між показниками тривожності, контролю та конфліктності дозволяє зробити висновок про взаємопідсилюючий ефект стресових впливів у родинах, що пережили вимушене переміщення.

У структурі психоемоційного стану підлітків із вимушено переміщених сімей провідним є фактор емоційної напруги, який формується під впливом взаємодії зовнішніх (соціально-кризових) та внутрішніх (емоційно-особистісних) чинників.

Авторитарний стиль виховання виступає посередником між батьківським стресом і підвищеною дитячою тривожністю, тоді як демократичний стиль сприяє зниженню ризику емоційної дестабілізації. Емоційна підтримка визначається як ключовий адаптаційний ресурс, що пом'якшує наслідки кризових умов та сприяє регуляції тривожності.

Таким чином, факторна модель підтверджує, що збереження емоційної близькості в родині є критичною умовою підтримки психологічної стійкості підлітків у період вимушеного переміщення.

Для оцінки емоційної та когнітивної регуляції підлітків використано *методику оцінки емоційного розвитку підлітків* – визначення рівня імпульсивності та емоційної лабільності.

Таблиця 2.6.

Емоційна та когнітивна регуляція підлітків у вимушено переміщених сім'ях

Показник	Переміщені сім'ї (M±SD)	Контрольна група (M±SD)
Імпульсивність	3,9 ± 0,7	3,1 ± 0,6
Емоційна лабільність	4,2 ± 0,8	3,2 ± 0,5
рефлексія	3,0 ± 0,6	3,8 ± 0,7

Підлітки з переміщених сімей демонструють підвищену імпульсивність (M=3,9) порівняно з контрольними ровесниками (M=3,1). Високий рівень імпульсивності може проявлятися у швидких, необдуманих рішеннях та емоційних реакціях, що підвищує ризик конфліктів та труднощів у навчанні.

Рівень емоційної лабільності у підлітків з переміщених сімей ($M=4,2$) суттєво вищий, ніж у контрольній групі ($M=3,2$).

Це свідчить про нестабільність емоційних реакцій, швидкі зміни настрою та посилену чутливість до стресових ситуацій.

Показники саморефлексії у підлітків із переміщених сімей знижені ($M=3,0$) порівняно з контрольною групою ($M=3,8$).

Знижена здатність до метапізнавальної рефлексії ускладнює самооцінку власних дій, планування поведінки та адекватне реагування на соціальні ситуації, що може негативно впливати на адаптацію в новому оточенні.

Підвищена імпульсивність та емоційна лабільність у поєднанні зі зниженою пізнавальною рефлексією створює ризик розвитку психоемоційних труднощів, труднощів у соціальній взаємодії та навчанні.

Ці результати узгоджуються з попередніми висновками щодо високого рівня тривожності та підвищеної конфліктності у сім'ях переміщених підлітків.

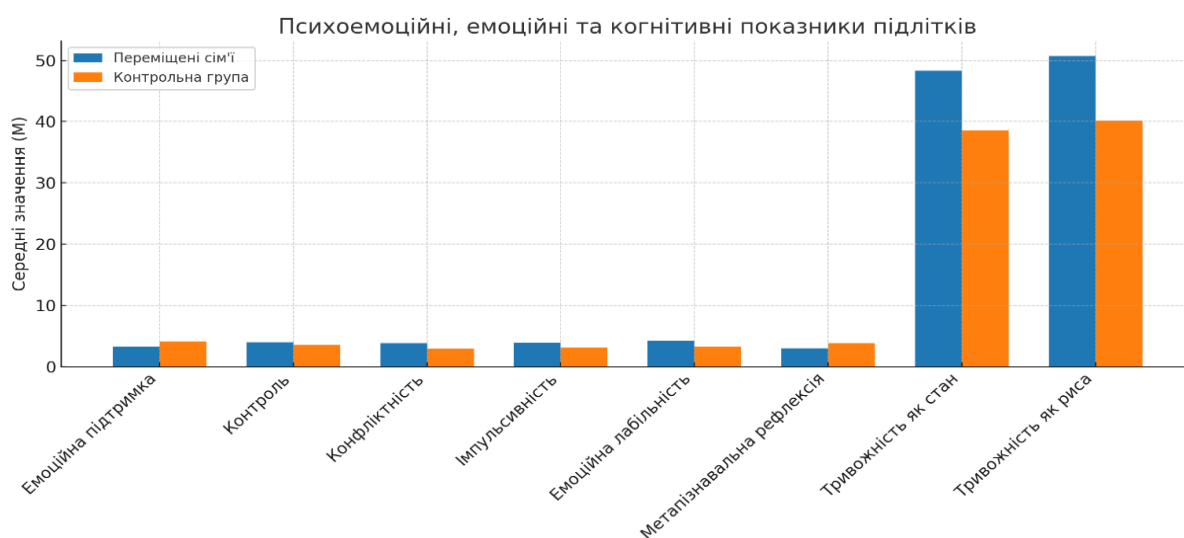

Рис.2.1. Психоемоційні, емоційні та когнітивні показники

На рисунку 2.1. чітко видно підвищені рівні тривожності, імпульсивності та емоційної лабільності у переміщених підлітків, а також знижену емоційну підтримку та метапізнавальну рефлексію

Згідно з методикою оцінки стресостійкості та соціальної адаптації оцінено рівень соціальної адаптації підлітків з переміщених сімей та контрольної групи. Результати свідчать про знижену соціальну адаптацію у підлітків з переміщених сімей, що проявляється у труднощах інтеграції в колектив та недостатній комунікативній ефективності.

Таблиця 2.7.

Порівняльна таблиця результатів

Показник	Переміщені сім'ї ($M \pm SD$)	Контрольна група ($M \pm SD$)
Соціальна інтеграція	$3,4 \pm 0,7$	$4,2 \pm 0,6$
Комунікаційна ефективність	$3,6 \pm 0,8$	$4,3 \pm 0,5$
Соціальна автономія	$3,1 \pm 0,6$	$4,0 \pm 0,5$

Підлітки з переміщених сімей мають нижчий рівень соціальної інтеграції (3,4) порівняно з контрольною групою (4,2). Це свідчить про труднощі в адаптації до нових соціальних умов.

Рівень комунікаційної ефективності у підлітків з переміщених сімей (3,6) також нижчий, ніж у контрольній групі (4,3), що може вказувати на проблеми в міжособистісному спілкуванні.

Підлітки з переміщених сімей мають знижений рівень соціальної автономії (3,1), що може свідчити про залежність від зовнішньої підтримки та труднощі у прийнятті самостійних рішень.

Для дослідження особливостей емоційного інтелекту підлітків було використано методику Н. Холла, яка дозволяє оцінити рівень розвитку таких складових емоційного інтелекту, як:

1. емоційна обізнаність (усвідомлення власних емоцій);
2. управління своїми емоціями;
3. самомотивація;
4. емпатія (розуміння емоцій інших людей);
5. розпізнавання емоцій інших (соціальна компетентність).

Порівняльний аналіз показників свідчить, що в цілому емоційний інтелект підлітків контрольної групи має вищий середній рівень, тоді як у

підлітків з досвідом вимушеного переселення спостерігаються зниження окремих компонентів емоційної компетентності, особливо у сфері керування емоціями та емоційної саморегуляції.

Таблиця 2.8.

Порівняльний аналіз емоційного інтелекту

Показник емоційного інтелекту	Експерим. Гр. (середн. бал, %)	Контр. Гр. (серед.б., %)	Особливості прояву
Емоційна обізнаність	54%	68%	У переселенців емоційна обізнаність частіше фрагментарна, домінують афективні реакції.
Управління емоціями	47%	71%	Значні труднощі з контролем негативних емоцій (страху, гніву, тривоги).
Самотивація	52%	66%	В осіб із досвідом втрати стабільності — нижча віра у власні можливості, зниження цілеспрямованості.
Емпатія	63%	74%	В обох групах переважає середній рівень, але у ВПО частіше спостерігається гіперемпатія або захисне емоційне відсторонення.
Розпізнавання емоцій інших	59%	72%	У підлітків із сімей переселенців проявляється труднощі у соціальному сприйнятті через підвищену тривожність.
Загальний рівень емоційного інтелекту	55% (нижче середнього)	70% (середній – вищий рівень)	Виявлено статистично значущу різницю між групами ($p < 0.05$).

Отримані дані свідчать про те, що умови вимушеного переселення та пов'язані з ними стресові фактори (втрата дому, зміна соціального оточення, емоційна нестабільність у родині) мають істотний вплив на емоційну сферу підлітків.

У підлітків із сімей переміщених осіб знижена здатність до регуляції емоцій та контролю імпульсивних реакцій, емоційна обізнаність у них розвинута нерівномірно — вони можуть розпізнавати емоції, але не завжди

вміють їх адекватно виражати чи перетворювати у конструктивну поведінку. У деяких респондентів спостерігається високий рівень емоційної напруги, що проявляється у підвищеній реактивності, роздратованості, замкненості, емпатія зберігається на середньому рівні, що може бути компенсаторним механізмом у побудові нових соціальних зв'язків.

У контрольній групі, навпаки, простежується вищий рівень емоційної стійкості, самоконтролю та позитивної мотивації, що зумовлено стабільними умовами соціального середовища та відсутністю травматичного досвіду.

1. У підлітків із сімей вимушених переселенців спостерігається загальне зниження рівня емоційного інтелекту порівняно з однолітками, які проживають у стабільних умовах.

2. Найбільш уразливими компонентами виявилися управління емоціями та самомотивація, що відображає труднощі у внутрішній регуляції й формуванні позитивного ставлення до себе та світу.

3. Виявлена різниця може бути наслідком пережитого хронічного стресу, соціальної дезадаптації та втрати відчуття безпеки.

4. Отримані результати підкреслюють необхідність цілеспрямованих психокорекційних програм, які спрямовані на розвиток емоційної компетентності підлітків із сімей переселенців, зокрема — тренінгів емоційної саморегуляції, самопідтримки й соціальної взаємодії.

Емпіричний аналіз рівня стресостійкості та соціальної адаптації підлітків за методикою Холмса - Раге. Методика Холмса і Раге дає змогу кількісно оцінити рівень життєвих стресів, які переживає індивід, на основі суми балів за шкалою значущих життєвих подій. Згідно з критеріями інтерпретації, показники понад 300 балів свідчать про високий ризик дезадаптації, 150–299 балів — про середній рівень стресового навантаження, а нижче 150 — про задовільну адаптацію та достатню стресостійкість.

Отримані результати свідчать, що у групі підлітків із сімей переміщених підлітків середній сумарний показник за шкалою життєвих подій становив 265 балів, що відповідає середньому рівню стресового навантаження. При цьому у 40% респондентів (12 осіб) виявлено високий рівень ризику дезадаптації (понад 300 балів), у 46,7% (14 осіб) — середній рівень, а у 13,3% (4 особи) — низький рівень життєвих стресів. Це є свідченням того, що більшість підлітків, які зазнали вимушеного переселення, перебувають у стані підвищеної психоемоційної напруги, зумовленої втратами, зміною соціального середовища, а також невизначеністю майбутнього. У контрольній групі підлітків, які проживають у стабільних умовах, середній показник становив 145 балів, що відповідає низькому рівню стресового навантаження.

Високий рівень ризику дезадаптації виявлено лише у 10% досліджуваних (4 особи), середній — у 25% (10 осіб), тоді як у більшості (65%, тобто 26 осіб) спостерігається задовільна адаптація та висока стресостійкість. Порівняльний аналіз свідчить про наявність статистично значущої різниці між показниками двох груп ($p < 0,05$).

Таблиця 2.9.

Показники рівня життєвого стресу у підлітків за шкалою Холмса - Раге

Рівень стресового навантаження / ризику дезадаптації	Критерії (бали)	Підлітки із переміщених сімей (n=30)	Підлітки контрольної групи (n=40)
Високий рівень ризику дезадаптації	понад 300	12 осіб (40%)	4 особи (10%)
Середній рівень стресового навантаження	150–299	14 осіб (46,7%)	10 осіб (25%)
Низький рівень стресового навантаження	менше 150	4 особи (13,3%)	26 осіб (65%)
Середній сумарний показник (M)	—	265 балів	145 балів
Статистична значущість різниці	—	* $p < 0,05$	* $p < 0,05$

між групами			
-------------	--	--	--

Отримані результати є свідченням того, що підлітки з родин вимушених переселенців характеризуються підвищеним рівнем життєвих стресів у порівнянні з ровесниками, які перебувають у стабільних соціальних умовах. Для переміщених підлітків типовими є часті переживання психоемоційної напруги, зумовлені втратою соціальних та матеріальних ресурсів, зміною соціального оточення та невизначеністю майбутнього.

У контрольній групі більшість респондентів демонстрували низький рівень стресового навантаження, що свідчить про підвищену стресостійкість та ефективну соціальну адаптацію.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що рівень стресостійкості та соціальної адаптації підлітків значною мірою визначається стабільністю соціального середовища та наявністю ресурсів підтримки, включаючи сімейні, соціальні та психологічні чинники.

2.3. Дослідження рівня комунікативності та емоційної близькості між батьками і дітьми (за методикою “Визначення рівня емоційної близькості в сім’ї”)

Метою нашого дослідження було визначити специфіку комунікативної взаємодії та рівень емоційної близькості між підлітками та їхніми батьками у залежності від соціально-психологічних умов сімейного середовища — стабільного або зумовленого вимушеним переселенням, що створює додаткові перепони на шляху до стабільної адаптації.

Таблиця 2.10.

Середні показники та критерій Стьюдента рівня комунікації та емоційної близькості у підлітків

Показники	Підлітки з сімей переселенців (n=30)	Підлітки зі стабільних сімей (n=40)	t-критерій Стьюдента	p-рівень значущості
Відкритість комунікації з батьками	15.2	22.8	4.37	p < 0.01
Бар'єри у спілкуванні	21.1	13.4	3.96	p < 0.01
Емоційна близькість	16.7	24.3	4.82	p < 0.001
Почуття довіри та прийняття	17.3	25.1	5.02	p < 0.001

Вищі значення за шкалами «Відкритість комунікації» та «Емоційна близькість» означають позитивні тенденції до адаптації та соціалізації, тоді як високі показники за шкалою «Бар'єри у спілкуванні» свідчать про ускладнення у взаємодії.

Порівняльний аналіз виявив статистично значущі відмінності між двома групами підлітків - із сімей переселенців спостерігається знижений рівень відкритості у спілкуванні (M=15.2) та вищі бар'єри у комунікації (M=21.1), що є свідченням переважання емоційної напруги, уникання обговорення особистих тем та обмежене виявлення почуттів, а у стабільних сімей виявлено вищий рівень емоційної близькості (M=24.3) і довіри (M=25.1). Це вказує на сформовані навички підтримувальної взаємодії, наявність емоційного комфорту та взаємного розуміння з батьками.

Отримані результати підтверджують те, що соціально-психологічна нестабільність та досвід вимушеного переселення негативно впливають на сімейну комунікацію та емоційний зв'язок між батьками й дітьми.

Таблиця 2.11.

Рівні комунікації та емоційної близькості

Рівень показників	Переміщені (n=30)	Стабільні сім'ї (n=40)
Високий рівень	23 %	68 %
Середній рівень	47 %	25 %
Низький рівень	30 %	7 %

Як видно з отриманих результатів, у групі переміщених підлітків переважають середні та низькі рівні емоційної близькості (77%), тоді як серед підлітків зі стабільних сімей понад дві третини (68%) демонструють високий рівень довіри та відкритості у спілкуванні з батьками.

Кореляційний аналіз показав помірний позитивний зв'язок між показниками відкритої комунікації та емоційної близькості ($r = 0.64$, $p < 0.01$). Це означає, що чим вища відкритість у спілкуванні між батьками та дітьми, тим сильніше вони відчують емоційний зв'язок, довіру та взаємну підтримку.

Отже, у підлітків, які зазнали вимушеного переселення, виявлено зниження рівня відкритості у спілкуванні з батьками та зменшення емоційної близькості, що може бути наслідком пережитого стресу, невизначеності та зміни соціального оточення. Для підлітків зі стабільних сімей характерні вищі показники довіри, взаєморозуміння і підтримки, що свідчить про наявність стабільного емоційного фону сімейної взаємодії. Виявлений позитивний зв'язок між рівнем комунікації та емоційною близькістю підтверджує, що відкритий діалог і емоційна підтримка є взаємопов'язаними компонентами гармонійних сімейних стосунків.

Отримані результати підкреслюють необхідність цільових програм психологічної допомоги сім'ям переселенців, спрямованих на розвиток навичок ефективного спілкування, емоційної саморегуляції та сімейної згуртованості.

Висновки до другого розділу

Проведене емпіричне дослідження дало змогу комплексно охарактеризувати особливості батьківсько-підліткових взаємин у сім'ях, які пережили вимушене переселення, та порівняти їх із взаєминами у сім'ях, що проживають у стабільних соціальних умовах. Отримані результати свідчать про наявність виразних відмінностей у системі сімейних взаємин між досліджуваними групами. У сім'ях переселенців спостерігається зниження рівня відкритості у спілкуванні, високий показник комунікативних бар'єрів та зменшення емоційної близькості між батьками та дітьми. Для цієї групи характерна нестабільність емоційного контакту, схильність до надмірного контролю або, навпаки, емоційного відсторонення з боку дорослих. Такі тенденції можуть розглядатися як прояви вторинної дезадаптації, що виникають унаслідок пережитого стресу, втрати соціальних орієнтирів та почуття безпеки.

Натомість у сім'ях, які проживають у стабільних умовах, переважають демократичні та підтримувальні стилі виховання, що сприяють формуванню довіри, партнерських відносин і високого рівня емоційного прийняття підлітка. Комунікація в таких родинах має більш відкрите, рефлексивне та двостороннє спрямування, що забезпечує глибше взаєморозуміння між поколіннями.

Отже, результати емпіричного етапу дозволяють констатувати, що вимушене переселення суттєво впливає на якість сімейних взаємин, змінюючи характер емоційних зв'язків, способи комунікації та стиль виховання. Водночас виявлено наявність значного потенціалу для відновлення цих відносин через підвищення психологічної культури батьків, розвиток навичок ефективного спілкування й активізацію внутрішніх ресурсів родини.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ У ПЕРЕМІЩЕНИХ УМОВАХ

3.1. Теоретико-психологічні засади підтримки сімей та концептуальні підходи до психологічної допомоги сім'ям у переміщених умовах

Вимушене переселення є однією з найскладніших соціально-психологічних криз, що порушує базові життєві орієнтири сім'ї: почуття безпеки, стабільності, соціальної приналежності. Сім'я, опинившись у новому середовищі, стикається з необхідністю одночасної адаптації на декількох рівнях — особистісному, сімейному, соціальному. Це створює підґрунтя для появи дезадаптивних реакцій: підвищеної тривожності, міжособистісної напруги, порушень у системі «батьки – діти».

Дослідження показало, що сім'ї, які зазнали вимушеного переселення, характеризуються зниженим рівнем емоційної близькості та порушеннями комунікації між поколіннями. Такі тенденції можна пояснити феноменом психологічного виснаження ресурсів (Л. Карамушка, 2018), коли хронічний стрес послаблює здатність до емпатії, довіри та конструктивної взаємодії.

Психологічна підтримка сімей, що переживають кризу вимушеного переселення, повинна ґрунтуватися на принципах відновлення адаптаційного потенціалу родинної системи, активації внутрішніх ресурсів особистості та формування стійких механізмів емоційної саморегуляції. Її мета полягає не лише у зменшенні рівня психологічного дистресу, але й у відновленні почуття цілісності сім'ї, її спроможності ефективно функціонувати в нових соціокультурних умовах.

Аналіз сучасних психологічних концепцій (Е. Еріксон, В. Франкл, К. Роджерс, Н. Пов'якель та ін.) свідчить, що ефективна допомога сім'ям у кризових ситуаціях потребує інтеграції гуманістично-екзистенційного, системного та ресурсно-орієнтованого підходів, які взаємодоповнюють один одного у процесі психологічної інтервенції.

Гуманістично-екзистенційний підхід. У межах гуманістично-екзистенційного підходу психологічна підтримка базується на визнанні унікальної цінності кожної особистості та її здатності до саморозвитку, навіть у найскладніших життєвих умовах. Як підкреслювали К. Роджерс і В. Франкл, пошук сенсу власного життя, прийняття себе та інших є основою внутрішньої стабільності людини. Для сімей, які зазнали вимушеного переселення, це означає формування нового бачення свого життєвого шляху, осмислення втрат і побудову позитивної перспективи.

Психолог, працюючи в цьому підході, спрямовує зусилля на підтримку самоприйняття, саморозкриття і переосмислення життєвого досвіду, що сприяє зниженню почуття безпорадності й формуванню внутрішньої опори. Важливим завданням є створення терапевтичного простору довіри, у якому члени сім'ї можуть відновити діалог, виявити свої потреби та емоції, що є фундаментом подальшої інтеграції у нове середовище.

Системний підхід. Згідно з ідеями С. Мінухіна та В. Сатір, сім'я є відкритою динамічною системою, елементи якої взаємопов'язані, тому будь-які зміни в одному її сегменті впливають на функціонування всієї структури. У контексті вимушеного переселення це означає, що емоційна нестабільність або дезадаптація одного члена сім'ї (наприклад, дитини чи батька) здатна порушити баланс у всій родині.

Психологічна допомога, орієнтована на системний підхід, повинна враховувати взаємозалежність ролей, патерни комунікації та межі між підсистемами (батьківською, подружньою, дитячою). Мета такої підтримки — відновлення функціональної гнучкості сімейної системи, підвищення її здатності адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому внутрішню єдність та взаємопідтримку.

Застосування системного підходу передбачає не лише індивідуальну, а й групову чи сімейну терапію, спрямовану на розвиток навичок конструктивного спілкування, розв'язання конфліктів і взаємного прийняття в умовах трансформації життєвих ролей.

Ресурсно-орієнтований підхід (К. Морган, О. Савчин та ін.) зосереджується на пошуку внутрішніх і зовнішніх ресурсів, які допомагають людині та родині долати наслідки травматичних подій. Цей підхід базується на переконанні, що кожна людина має потенціал для зцілення, і завдання психолога полягає у виявленні, активізації та розширенні цього потенціалу.

Для сімей, що пережили втрату дому, роботи, соціального статусу та звичних зв'язків, важливо знайти нові джерела підтримки — як у власних цінностях, духовності та життєвому досвіді, так і в соціальному оточенні. Психологічна допомога має бути спрямована на розвиток самоефективності, відчуття контролю над життям, позитивної ідентичності та формування нових соціальних мереж підтримки.

Особливого значення ресурсний підхід набуває у роботі з дітьми та підлітками-мігрантами, для яких стабільність і підтримка дорослих виступають ключовими факторами безпеки. У цьому контексті психологічна підтримка має інтегрувати як індивідуальну роботу, так і педагогічно-психологічні програми, спрямовані на формування стійкості, довіри до світу та впевненості у власних силах.

Отже, *ефективна психологічна підтримка сімей вимушених мігрантів* передбачає інтеграцію кількох наукових підходів, які у своїй сукупності забезпечують цілісний вплив на особистість і сімейну систему. Гуманістично-екзистенційний підхід орієнтує психолога на розкриття внутрішнього потенціалу кожного члена сім'ї, допомагає відновити сенс життя та віру у власні сили після пережитої кризи. Системний підхід дозволяє розглядати сім'ю як взаємопов'язану структуру, у якій гармонізація внутрішніх відносин сприяє загальній стабілізації емоційного стану всіх її членів. Ресурсно-орієнтований підхід, у свою чергу, акцентує увагу на активізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів, що стають базою для психологічної стійкості та подолання наслідків втрати.

Таким чином, психологічна допомога переселеним сім'ям має бути не лише підтримуючою, але і розвивальною, яка спрямована на зміцнення

адаптаційного потенціалу, формування навичок емоційної саморегуляції та відновлення міжособистісних зв'язків. Її головне завдання - сприяти формуванню у сімей мігрантів нової життєвої стратегії, яка поєднує прийняття реальності з прагненням до розвитку, забезпечуючи поступову інтеграцію у нове соціокультурне середовище при збереженні власної ідентичності та ціннісної цілісності.

3.2. Принципи та стратегії психологічної підтримки переміщених осіб

Психологічна допомога сім'ям переселенців має спиратися на такі ключові принципи:

Принцип безумовного прийняття — утвердження цінності людини незалежно від її досвіду чи реакцій у стресових ситуаціях.

Принцип емоційної автентичності — заохочення відкритого вираження почуттів, що сприяє зниженню внутрішньої напруги.

Принцип довіри і взаємопідтримки — створення терапевтичного простору, де сім'я відчуває безпеку.

Принцип ресурсності — акцент на сильних сторонах сімейної системи.

Принцип поступової стабілізації — відновлення психологічної рівноваги через поетапне формування відчуття контролю над ситуацією.

Психологічна підтримка сімей, які переживають вимушене переселення, має багатовекторний характер і передбачає використання різних напрямів психокорекційної та соціально-психологічної роботи. Основна мета цієї підтримки полягає у відновленні емоційної рівноваги, розвитку внутрішніх ресурсів, підвищенні адаптаційного потенціалу та сприянні соціальній інтеграції родини в новому середовищі.

Основні напрями психологічної допомоги, які мають найбільшу ефективність у роботі з переміщеними особами.

1. Емоційно-стабілізаційний напрям. Основною метою емоційно-стабілізаційного напрямку є зниження рівня емоційного напруження, тривожності, агресивності та відновлення внутрішньої рівноваги після пережиття втрат і змін життєвих умов. У центрі цього підходу — створення безпечного психологічного простору, де клієнт може відчувати підтримку, довіру й прийняття.

До ефективних методів належать релаксаційні техніки, дихальні вправи, візуалізаційні практики, арттерапевтичні методи («Мій новий дім», «Дерево сім'ї»), які дозволяють через символічну діяльність виразити й опрацювати емоції. Ці вправи допомагають стабілізувати психоемоційний стан, знизити рівень психічного напруження та сприяють формуванню відчуття безпеки.

Очікуваний ефект: підвищення емоційної стабільності, зменшення тривожності, розвиток внутрішньої гармонії та ресурсності, що забезпечує основу для подальшої адаптації сім'ї.

2. Комунікативно-тренінговий напрям орієнтований на відновлення ефективної взаємодії між членами сім'ї, розвиток навичок відкритої комунікації та довіри. У контексті міграційних викликів часто спостерігаються комунікативні бар'єри, непорозуміння, зростання конфліктності, що пов'язано зі стресом, втратою соціальної підтримки та зміною ролей у родині.

У межах цього напрямку використовуються тренінги ефективного спілкування («Я-повідомлення», «Активне слухання»), вправи з ненасильницької комунікації за методикою М. Розенберга, а також сімейні дискусії з рефлексією переживань. Такі методи сприяють усвідомленню власних емоцій і потреб, формуванню емпатії, розумінню позицій інших членів родини.

Очікуваний ефект: зростання взаєморозуміння між членами сім'ї, зниження конфліктності, формування нової культури діалогу та довіри, що зміцнює сімейну систему в умовах змін.

3. Психокорекційно-ресурсний напрям спрямований на актуалізацію внутрішніх ресурсів сім'ї, підвищення її адаптаційного потенціалу та розвиток психологічної гнучкості. Він ґрунтується на положеннях когнітивно-поведінкової терапії та ресурсно-орієнтованого підходу, які довели свою ефективність у роботі з кризовими станами.

Серед методів основними є когнітивно-поведінкові техніки для подолання деструктивних переконань («Я безпорадний», «Ми не впораємося»), вправа «Карта ресурсів сім'ї», яка допомагає виявити сильні сторони, соціальні та емоційні ресурси, сімейне планування майбутнього («Наші спільні цілі»), що стимулює створення позитивного бачення спільного життя в нових умовах.

Очікуваний ефект: зростання почуття контролю над життям, розвиток внутрішньої мотивації, підвищення психологічної стійкості, формування оптимістичної життєвої перспективи.

4. Соціально-інтеграційний напрям має на меті сприяння адаптації сімей вимушених мігрантів у новому соціальному середовищі, формування почуття приналежності до спільноти та подолання соціальної ізоляції.

Основні форми роботи включають:

- групи взаємопідтримки, які сприяють обміну досвідом, взаємному розумінню та нормалізації переживань;
- участь у громадських ініціативах, волонтерських чи освітньо-творчих проєктах для дітей і дорослих;
- інтеграційні освітні програми, спрямовані на розширення соціальних зв'язків і залучення до нової культури.

Такі заходи сприяють розвитку соціальної компетентності, підвищують рівень самооцінки, створюють умови для взаємної підтримки та взаєморозуміння з представниками приймаючої спільноти.

Отже, багатовекторна система психологічної підтримки сімей вимушених мігрантів забезпечує не лише подолання кризового стану, а й відновлення цілісності особистісного та сімейного функціонування.

Емоційно-стабілізаційний напрям зменшує рівень тривоги та напруги; комунікативно-тренінговий — зміцнює довіру й гармонізує міжособистісні відносини; психокорекційно-ресурсний — сприяє актуалізації внутрішнього потенціалу; соціально-інтеграційний — забезпечує успішну інтеграцію у нове середовище. У сукупності ці напрями створюють комплексну модель психологічної допомоги, орієнтовану на підвищення стійкості, самодостатності та соціальної адаптивності сімей вимушених переселенців.

Практична модель психологічної підтримки переміщених сімей

Етап	Ціль	Основні завдання	Методи і форми роботи
I. Діагностично-адаптаційний	Виявлення рівня стресу, комунікативних порушень	Проведення діагностики, інтерв'ювання, спостереження	Опитувальники, інтерв'ю, сімейна соціограма
II. Емоційно-корекційний	Зниження психоемоційного напруження	Розвиток емоційної виразності, робота з травматичними спогадами	Арттерапія, тілесно-орієнтована терапія, релаксаційні техніки
III. Комунікативно-тренінговий	Відновлення довіри й ефективного діалогу	Формування навичок відкритої комунікації	Тренінги, рольові ігри, групові дискусії
IV. Ресурсно-інтеграційний	Підвищення життєстійкості та самоорганізації сім'ї	Визначення сімейних ресурсів, розвиток позитивної	Когнітивно-поведінкові вправи, сімейне планування, коучинг

		перспективи	
V. Підсумково-превентивний	Закріплення позитивних змін	Формування навичок самопідтримки та стійкості	Супервізійні зустрічі, підтримувальні групи

Реалізація системи психологічної підтримки сприятиме відновленню емоційної стабільності сімей переселенців; підвищенню рівня довіри, емпатії та комунікативної відкритості між членами родини; формуванню позитивної ідентичності підлітків і зниженню ризику дезадаптаційних проявів; зміцненню життєстійкості як базового ресурсу особистісного і сімейного благополуччя.

Отже, психологічна підтримка сімей у переміщених умовах має ґрунтуватися на поєднанні індивідуального, сімейного та соціального підходів. Її ефективність визначається здатністю спеціаліста не лише знижувати прояви кризи, а й сприяти трансформації травматичного досвіду у досвід розвитку. У сучасних умовах психологічна допомога сім'ям переселенців повинна бути системною, профілактичною і гуманістично спрямованою, що дозволяє не просто подолати наслідки вимушеного переміщення, а й сформувати нові моделі сімейної взаємодії, засновані на довірі, повазі та взаємній підтримці.

Висновки до розділу 3

У результаті теоретичного осмислення та практичного аналізу проблеми психологічної підтримки сімей у переміщених умовах встановлено, що вимушене переселення виступає не лише соціально-економічною подією, а насамперед глибоким психоемоційним кризовим досвідом, який змінює структуру сімейної взаємодії, систему міжособистісних відносин та емоційний клімат родини.

Сім'ї, які переживають наслідки вимушеного переміщення, характеризуються підвищеною вразливістю емоційної сфери, зниженням рівня довіри та відкритості у спілкуванні, частішими проявами напруженості у діалозі між батьками й дітьми. Такі прояви можна розглядати як результат порушення базових потреб у безпеці, стабільності та соціальній підтримці. Психологічні труднощі підлітків у цих сім'ях часто пов'язані з дезінтеграцією комунікативних зв'язків, що вимагає спеціально організованої допомоги.

Запропонована у розділі система рекомендацій базується на гуманістично-екзистенційному, системному та ресурсно-орієнтованому підходах, що забезпечують цілісне бачення родини як адаптивної, відкритої системи, здатної до саморегуляції та розвитку навіть у кризових умовах.

Розроблена модель психологічної допомоги сім'ям переміщених осіб відображає системну логіку етапності впливу від діагностичного виявлення проблем - до формування ресурсних стратегій і підтримки стабільного емоційного функціонування родини. Її реалізація сприятиме підвищенню рівня довіри, взаєморозуміння, згуртованості та психологічної стійкості.

Таким чином, психологічна підтримка сімей у переміщених умовах має розглядатися як цілісний процес відновлення адаптаційного потенціалу сімейної системи, що поєднує профілактичні, корекційні та розвивальні компоненти. Ефективна допомога передбачає не лише подолання негативних наслідків травматичного досвіду, а й трансформацію його у досвід зростання, що забезпечує підвищення життєстійкості, емоційної зрілості та соціальної інтегрованості сімей переселенців у нових умовах.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-емпіричне дослідження дало змогу комплексно розкрити психологічну проблематику батьківсько-підліткових взаємин у контексті вимушеного переселення, визначивши їхню роль у психоемоційному розвитку підлітків та формуванні адаптаційного потенціалу родини як цілісної системи. Отримані результати дозволили узагальнити наукові підходи та емпірично підтвердити взаємозв'язок між характеристиками сімейної взаємодії, особливостями виховних практик і психологічною стійкістю дітей підліткового віку в умовах соціально-культурних змін.

1. Систематизовано ключові концептуальні положення, що пояснюють закономірності підліткового розвитку. Особливу увагу приділено впливу сімейного середовища, стилів виховання та міжособистісної комунікації на процес формування психосоціальної зрілості.

2. У межах системного підходу сім'я розглядається як динамічна структура, у якій взаємодії між членами зумовлюють емоційний клімат і впливають на формування ідентичності підлітка. Застосування гуманістичної парадигми дало змогу акцентувати увагу на внутрішніх ресурсах особистості, емпатійній підтримці та довірі як чинниках психологічного зростання.

3. Розкрито роль сімейної системи як базової ланки забезпечення психологічної стійкості підлітків у кризових умовах, зокрема в ситуації вимушеного переселення, коли родина стає головним джерелом емоційної безпеки та ідентифікації.

4. Емпіричні дані засвідчили наявність статистично значущих відмінностей у структурі сімейних взаємин між переселеними родинами та сім'ями, які проживають у стабільному соціальному середовищі. Виявлено варіації у стилях батьківського виховання, комунікативних стратегіях і рівнях емоційної близькості між батьками та дітьми. Отримані результати свідчать, що досвід вимушеного переселення зумовлює специфічні форми

психологічної адаптації, які проявляються у зміні сімейної динаміки та трансформації звичних моделей взаємодії.

5. Для батьків-переселенців характерним виявився підвищений рівень гіперопіки та емоційного контролю над підлітками, що супроводжується зниженням відкритості комунікації, емпатійності й довіри. Такі тенденції мають подвійний психологічний ефект: з одного боку, вони виступають спробою батьків захистити дітей від зовнішніх небезпек, створити ілюзію стабільності й передбачуваності; з іншого — сприяють формуванню емоційного відчуження, порушенню автономії та розвитку внутрішньої напруги у підлітків. Цей феномен засвідчує, що в умовах травматизації родинна система часто функціонує у режимі «психологічного виживання», що вимагає спеціалізованих психокорекційних втручань.

6. На основі отриманих результатів запропоновано інноваційну модель психологічної підтримки вимушено переміщених сімей. Її структура передбачає чотири взаємопов'язані напрями:

- емоційно-стабілізаційний, спрямований на зниження рівня тривожності, відновлення відчуття безпеки та емоційного контакту між членами родини;
- комунікативний, який передбачає формування навичок ефективного діалогу, активного слухання та ненасильницького спілкування;
- ресурсно-активуючий, що стимулює усвідомлення індивідуальних і сімейних ресурсів, розвиток почуття компетентності та взаємної підтримки;
- соціально-адаптивний, спрямований на інтеграцію родини в нове середовище та розширення системи соціальних зв'язків.

Реалізація цієї моделі дозволяє не лише мінімізувати наслідки травматичного досвіду, а й сприяти позитивній трансформації сімейної системи, формуванню довіри, відновленню почуття контролю над життям і підвищенню життєстійкості.

Отримані результати підтверджують, що ефективна психологічна підтримка батьківсько-підліткових взаємин у вимушено переміщених сім'ях

має ґрунтуватися на розумінні їхніх унікальних психосоціальних потреб, внутрішніх механізмів адаптації та потенціалу розвитку. Комплексний підхід до роботи з такими родинами забезпечує можливість стабілізувати емоційний клімат, зберегти психологічну цілісність особистості підлітка, активізувати внутрішні ресурси та створити умови для гармонійної соціальної інтеграції. Таким чином, сім'я в умовах вимушеного переселення може стати не лише осередком подолання травматичного досвіду, а й простором для формування нової, більш гнучкої та стійкої моделі взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. *Український соціум*. Київ, 2018. С. 63-67.
2. Берегова Н.П., Федорчук П.І. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету*. Серія: Психологічні науки. Львів, 2020. Вип. 6. С. 45-54.
3. Бондарчук О., Пустовалов І. Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти. *Організаційна психологія. Економічна психологія*», т. 4, № 21, с. 7–17, 2020. <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.1>
4. Васильченко, О. Внутрішньо переміщені особи як особливо вразлива категорія населення крізь призму міжнародного і конституційного права. Серія Юридичні науки, 44–47.
5. Вівчарюк В.В. Психологічні особливості дитячо–батьківських взаємин та психопрофілактика їх порушень. *Психологія і суспільство*. 2021. Вип. 35. С. 54-110. Київ: Видавництво Київського університету. 58 с.
6. Гірчук О. В. Умови формування самооцінки в підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць. Київ. 2008. Т. Х. Частина 3. С. 241-249.
7. Гошовський Я, Гошовська Д. Особливості родинних зв'язків та шлюбносімейних стосунків у сім'ях заробітчанин. *Становлення особистості професіонала у постковідному просторі*. Мукачево : Вид-во МДУ, 2022. С.43-45
8. Гошовська Д., Гошовський Ю. Дифузна ідентичність підлітків із різнотипних депривованих сімей: факторний аналіз. *Психологічні перспективи*. 2018. № 32. С. 85-96. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2018-32-85-96/>
9. Григор'єва М. С. Прояви нестабільності емоцій у підлітковому віці. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 128. С. 72-75. 14.

10. Гуртовенко Н. В. Вплив батьків на самооцінку підлітка, як запорука успішного становлення особистості. *Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience»*. 2019. С. 56-62. <http://surl.li/hqerk66>
11. Гуменна А. Роль батьків у процесі становлення особистості підлітка. *Психологічна допомога особистості у воєнний період*. Умань, 2024. С. 113-116.
12. Долинська Л., Поліщук Д. Психологічні особливості розвитку когнітивного компонента самостійності сучасних підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 12 (57). С. 26-37.
13. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис...канд. психол. наук: 19.00.07. К. 2009. 217 с.
14. Домбровський І., Самолук Т. Вікові та психологічні передумови становлення особистої рефлексії в підлітковому віці. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації*. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 114-118.
15. Заєць І.В., Туз Л.І., Конопелько О.О. Особливості взаємодії батьків із дітьми у підлітковому віці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2017. С. 42-50.
16. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ, Україна : Педагогічна думка, 2016.
17. Зозуляк-Случик Р., Лесюк, О. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Обрії*. 2015. № 1. С. 13-26.
18. Зайцева Н.В. Особливості батьківсько-підліткових відносин у сім'ях внутрішньо переміщених осіб. *Психологія та педагогіка*. 2022. Вип. 10. С. 42-100. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 58 с.
19. Іваненко С.П. Психологічна підтримка родин з дітьми підліткового віку у кризових умовах. *Психологія і суспільство*. 2019. Вип. 30. С. 60-112. Київ: Видавництво Київського університету. 52 с.

20. Ковальчук І.М. Вплив внутрішнього переміщення на сімейні взаємини та психологічний стан підлітків. *Психологічні науки*. 2021. Т. 28, № 3. С. 77-130. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 54 с.
21. Козицька І. В., Ковальська, О. О. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань підлітків. *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. С. 130-137. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v6/i14/16.pdf>.
22. Кузьмук А.О. Психологічні особливості взаємодії батьків та дітей у багатодітних сім'ях. *Психологія сім'ї*. 2022. Вип. 8. С. 60-115. Чернівці: Чернівецький національний університет. 56 с.
23. Кримова Н. О. Вплив кількості дітей у родині на дитячо-батьківські відносини та обумовлення особистісних особливостей. *Педагогічний альманах. Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика*. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. С. 178-183.
24. Куш С. В. Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин. «Scientific trends in the development of science and education», November 04-06, 2024, Thessaloniki, Greece. P. 221-223.
25. Лановенко Ю. І. Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи, дис. канд. наук; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2005.
26. Папуча М. В. Проблеми психології переживання. Ніжин, Україна : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2020.
27. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посібник для практиків соціальної сфери /Л. А. Мельник та ін.; за ред. Л. С. Волинець. – К. : ТОВ “Видавничий дім «Калита»”, 2015. – 72 с.
28. Ребріна Д. О. Вікові й психологічні особливості особистості та поведінки в підлітковому віці. *Інтеграція світових наукових процесів як основа суспільного прогресу*. Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2021. С. 96-99.

29. Самотаєва Е.О. Особливості взаємин батьків з підлітками у сучасних сім'ях. *Соціальна психологія*. 2020. Т. 12, № 4. С. 65-120. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 56 с.
30. Сингаївська І. В., Федорець С. Б. Підлітковий вік як один із критичних періодів психосексуального розвитку людини. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2022. № 4 (68). С. 107-114.
31. Сингаївська І. В., Хохліна І.В. Психологічні особливості самооцінки дітей підліткового віку. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку. Київ: Університет «КРОК», 2020. С. 90-92.
32. Сичинська М. Теоретичні аспекти впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка *Психологічний журнал*. 2019. № 2. С. 48-104. Львів. 56 с.
33. Сіляєва Є. Г. Психологія сімейних відносин з основами сімейного консультування: *навчальний посібник*. Київ : Академія, 2002. 326 с.
34. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: *навч. посіб.* Кременчук: 2015. 135 с.
35. Терещенко М. Емпіричне дослідження дитячо-батьківських стосунків як фактора становлення образу сім'ї дошкільників. Вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова. Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Київ, 2012. Вип. 23. С.158-166.
36. Тимків Л., Татарчук С. Особливості соціально-психологічної підтримки дистантної сім'ї. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи*. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С.162-166.
37. Титаренко О.В. Психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених сімей до нових соціокультурних умов. *Соціальна та клінічна психологія*. 2020. Вип. 14. С. 55-110.
38. Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя. Кропивницький, Україна : Імекс- ЛТД, 2020.

39. Туриніна О. Л., Калюжна А. В. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток підлітка. «Integration of scientific solutions and methods into practice». Paris, France, 2023. С. 332-337 30.
40. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними [Електронний ресурс] *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. Режим доступу до ресурсу: file:///D:/Users/Sony2/Downloads/pednauk_2015_8_53.pdf.
41. Федоренко Р.П. Психологічна характеристика ролі батьківської сім'ї у виборі шлюбного партнера. *Вісник психології і педагогіки*. 2018. Вип. 15. С. 53-105. Київ, С. 52 с.
42. Черних Т. В. Розвиток особистості у підлітковому віці. *Практична психологія у сучасному вимірі*. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2022. С. 196-199.
43. Щербан Т. Д., Брецько І. І., Яблінська Х. І. Вплив внутрісімейних відносин на формування особистості підлітка. Мукачівський державний університет. 2020. С. 37-38.
44. Яблонська Т. М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин. Суми, Україна : Вид- во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013.
45. Янкович О., Кікінежді О., Козубовська О., Поліщук І., Радчук В. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: *український і міжнародний досвід*. Тернопіль, Україна : Осадца Ю.В., 2018.
46. Яворський А. Е. Психологічні особливості міжособистісної взаємодії підлітків з батьками. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика*. Дніпро, 2023. С. 94-96.
47. Ghosh, A., Berg, V., Bhattacharya, K., et al. Migration patterns across the life course of families: Gender differences and proximity with parents and siblings in Finland. *arXiv*. 2017. <https://arxiv.org/abs/1708.02432>
48. Pyatakova, G.V., Vissarionov, S.V. Psychological aspects of idiopathic scoliosis: the specificity of the mother-daughter relationship. *Pediatric*

- Traumatology, Orthopaedics and Reconstructive Surgery*. 2023.
https://journals.eco-vector.com/turner/article/view/5896/zh_CN
49. Vogt Yuan, A.S. Father–Child Relationships and Nonresident Fathers’ Psychological Distress. *Journal of Family Issues*. 2014.
<https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/ldBeGBq7/>
50. Zehrung, R., Reddy, M., Chen, Y. Transitioning Together: Collaborative Work in Adolescent Chronic Illness Management. *arXiv*. 2024.
<https://arxiv.org/abs/2409.18275>